

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

Școala doctorală interdisciplinară

Domeniul de doctorat: **TEOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**JUSTINIAN CEL MARE.
APORTUL SĂU PENTRU APĂRAREA DREPTEI
CREDINȚE
(REZUMAT)**

doctorand:

Pr. Emanuel Gafița

conducător științific:

Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae Chifăr

CUPRINS

CUPRINS	1
MOTIVAȚIE	6
INTRODUCERE GENERALĂ	8
1. Tema.....	8
2. Scopul.....	9
3. Structura.....	10
4. Metode de cercetare.....	11
5. Stadiul cercetării.....	12
PARTEA A.	
IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN CEL MARE	14
CAPITOLUL I: POLITICA INTERNĂ	14
A. I. 1. ORIGINEA ȘI VIAȚA ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN.....	14
A. I. 1. 1. Dinastia Justiniană și Împăratul Justin I (518-527).....	14
A. I. 1. 2. Împăratul Justinian I (527-565).....	20
A. I. 1. 3. Succesiunea lui Justinian I.....	23
A. I. 2. ÎMPĂRĂTEASA TEODORA.....	29
A. I. 3. GUVERNAREA INTERNĂ A IMPERIULUI.....	36
A. I. 3. 1. Legislația civilă.....	36
A. I. 3. 2. Politica economică.....	45
A. I. 3. 3. Răscoala Nika.....	49
A. I. 3. 4. Arta monumentală din timpul lui Justinian.....	53
A. I. 3. 4. 1. Sfânta Sofia.....	54
A. I. 3. 4. 2. Alte monumente ale artei justiniene.....	59
A. I. 4. GENERALII TRACO-ROMANI.....	63
CAPITOLUL AL II-LEA: POLITICA EXTERNĂ	67
PRELIMINARII.....	67
A. II. 1. RĂZBOAIELE OFENSIVE.....	69
A. II. 1. 1. Expediția împotriva vandalilor.....	69
A. II. 1. 2. Expediția împotriva ostrogoților.....	70
A. II. 1. 3. Expediția împotriva vizigoților.....	73
A. II. 2. RĂZBOAIELE DEFENSIVE.....	75
A. II. 2. 1. Invazia perșilor.....	75
A. II. 2. 2. Invazia slavilor.....	76
A. II. 2. 3. Alții invadatori.....	77
A. II. 3. RELAȚIILE ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN CU TERITORIILE ROMÂNEȘTI.....	79
A. II. 4. JUSTINIANA PRIMA.....	84

OBSERVAȚII FINALE	88
PARTEA B.	
HRISTOLOGIA CALCEDONIANĂ, NEO-CALCEDONIANĂ ȘI NECALCEDONIANĂ.....	92
CAPITOLUL I: SFÂNTUL CHIRIL AL ALEXANDRIEI	92
B. I. 1. VIAȚA SFÂNTULUI CHIRIL AL ALEXANDRIEI.....	92
B. I. 2. OPERA SFÂNTULUI CHIRIL AL ALEXANDRIEI	96
B. I. 3. TEOLOGIA SFÂNTULUI CHIRIL AL ALEXANDRIEI.....	99
B. I. 3. 1. Logosul Întrupat.....	102
B. I. 3. 2. Iisus Hristos Cel Unul.....	107
B. I. 3. 3. Consecințele Unirii Ipostatice.....	110
B. I. 3. 4. Concluzii ale teologiei chiriliene	113
B. I. 4. ANATEMATISMELE SFÂNTULUI CHIRIL AL ALEXANDRIEI	117
B. I. 5. SFÂNTUL CHIRIL AL ALEXANDRIEI ȘI PRIMATUL PAPAL.....	122
CAPITOLUL AL II-LEA: SINOADE ȘI MĂRTURISIRI ALE PROBLEMATICILOR TEOLOGICE ALE VREMII.....	123
B. II. 1. SINODUL ECUMENIC DE LA EFES DIN 431	123
B. II. 2. SIMBOLUL DE UNIRE DIN 433.....	128
B. II. 3. SINODUL ECUMENIC DE LA CALCEDON 451 - SINTEZĂ TEOLOGICĂ ÎNTRE DIRECȚIA ANTIOHIANĂ ȘI ALEXANDRINĂ.....	131
CAPITOLUL AL III-LEA: SEVER AL ANTIOHIEI	140
B. III. 1. VIAȚA LUI SEVER AL ANTIOHIEI.....	140
B. III. 2. OPERA LUI SEVER AL ANTIOHIEI	145
B. III. 3. TEOLOGIA LUI SEVER AL ANTIOHIEI	146
CAPITOLUL AL IV-LEA: LEONȚIU DE BIZANȚ	155
B. IV. 1. VIAȚA LUI LEONȚIU DE BIZANȚ	155
B. IV. 2. OPERA LUI LEONȚIU DE BIZANȚ	160
B. IV. 2. 1. Leonțiu de Bizanț - Fondator al Scolasticii.....	162
B. IV. 3. TEOLOGIA LUI LEONȚIU DE BIZANȚ	167
B. IV. 3. 1. Teologia leontiniană continuatoarea teologiei calcedoniene	167
B. IV. 3. 2. Unirea Ipostatică în Iisus Hristos	172
CAPITOLUL AL V-LEA: CĂLUGĂRII ȘCIȚI.....	176
B. V. 1. FORMULA CĂLUGĂRIILOR ȘCIȚI ȘI ACȚIUNEA LOR	176
B. V. 2. CĂLUGĂRII ȘCIȚI LA ROMA	182
B. V. 3. ÎMPĂRATUL JUSTINIAN ȘI CĂLUGĂRII ȘCIȚI	186
B. V. 4. CĂLUGĂRUL IOAN MAXENȚIU.....	190
B. V. 5. TRIMFUL ȘCIȚILOR	193
OBSERVAȚII FINALE	196
PARTEA C.	
TEOLOGIA ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN	203

CAPITOLUL I: TEOLOGIA HRISTOLOGICĂ A ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN	203
PRELIMINARII	203
C. I. 1. RELAȚIILE IMPERIALE CU BISERICA ROMANĂ ȘI CU CEA MONOFITĂ	207
C. I. 2. TEOLOGIA ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN	215
C. I. 2. 1. Viziunea teologică a împăratului	215
C. I. 2. 2. Erezia lui Justinian - aftardochetismul	222
C. I. 3. SCRIERILE TEOLOGICE ȘI LEGISLAȚIA BISERICESCĂ A ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN.....	225
C. I. 3. 1. Scrierile teologice ale Împăratului Justinian	225
C. I. 3. 1. 1. Scrisori cu conținut teologic.....	226
C. I. 3. 1. 2. Legi și edicte cu caracter religios.....	228
C. I. 3. 1. 3. Scrieri sau tratate dogmatice	229
C. I. 3. 2. Legislația bisericească.....	231
C. I. 3. 2. 1. Legi împotriva eterodocșilor	231
C. I. 3. 2. 2. Legi împotriva arienilor	233
C. I. 3. 2. 3. Legi referitoare la clerici.....	235
C. I. 4. ORIGEN, ORIGENISMUL ȘI COMBATEREA LUI.....	239
C. I. 4. 1. Origen și răspândirea ideilor origeniste	239
C. I. 4. 2. Tratatul Contra lui Origen.....	241
C. I. 4. 3. Condamnarea lui Origen	245
C. I. 5. CELE TREI CAPITOLE	250
C. I. 5. 1. Cine sunt autorii Celor Trei Capitoale?	250
C. I. 5. 2. Condamnarea Celor Trei Capitoale	251
C. I. 6. SINODUL AL V-LEA ECUMENIC	255
C. I. 6. 1. Convocarea, desfășurarea și discuțiile sinodului.....	255
C. I. 6. 2. Concluziile Sinodului.....	265
C. I. 7. URMĂRILE POLITICII RELIGIOASE JUSTINIENE	269
C. I. 7. 1. Evoluția Bisericii Monofizite	269
C. I. 7. 2. Pomenirea Împăratului Justinian cel Mare în Biserică.....	272
CAPITOLUL AL II-LEA: VIZIUNI TEOLOGICE COMPARATIVE PRIVIND HRISTOLOGIA SECOLELOR V - VI.....	274
C. II. 1. LOGOSUL DIVIN.....	274
C. II. 2. ÎNTRUPAREA LOGOSULUI.....	276
C. II. 3. CONSECINȚELE UNIRII IPOSTATICHE.....	282
OBSERVAȚII FINALE	288
CONCLUZII FINALE	292
BIBLIOGRAFIE.....	297
ABREVIERI	312
ANEXE.....	315
CURRICULUM VITAE.....	331

CUVINTE CHEIE: Justinian; Politică; Războaie; Teologie; Sinoade; Credință; Legislație;

INTRODUCERE GENERALĂ

Tema abordată, „Justinian cel Mare și aportul său pentru apărarea dreptei credințe” vine să satisfacă o curiozitate personală referitoare la marele personaj al lumii bizantine, Împăratul Justinian și la poziția sa față de Biserică.

Subiectul este văzut din perspectiva a doi poli, unul, cel istoric, al personajului, al circumstanțelor vremii, al fundalului geo-politic al perioadei cu pricina iar cel de-al doilea din perspectivă teologică, al disputelor religioase ale vremii, al intervențiilor pentru soluționarea acestora dar și al rezultatelor obținute în urma tuturor acestor procese.

Justinian cel Mare, după cum îi spune și numele este catalogat la superlativ, fiind parte integrantă din rândul marilor corifei ai istoriei bizantine, nu doar cu numele ci și cu faptele. Împăratul lasă o urmă adâncă în firul istoriei iar faptul că după secolele întregi cercetători iscusiți din toate domeniile științifice încă îi mai analizează viața denotă aportul său la ciclul inepuizabil al evenimentelor istorice.

Aportul Împăratului Justinian la apărarea dreptei credințe nu poate fi contestat de nici un istoric. Pot fi analizate metodele sale de a se implica însă încercarea și truda sa pentru pacea religioasă și pentru cristalizarea credinței celei drepte nu poate fi trecută cu vederea. Aportul trebuie privit ca venind nu neaparat dintr-o sursă externă, de la cel mai înalt nivel ci realmente venind dintr-o dorință sinceră de calmare și împăciuire a spiritelor tulburate deja de conflictele terminologice și religioase existente.

Așadar tema se vede a fi una deosebit de interesantă cu multe analize și informații ce vin a aduce încă o lumină asupra celor două direcții anunțate anterior, personalitatea Împăratului Justinian cel Mare, faptele sale și contribuția acestuia în aria teologiei.

Scopul lucrării este acela de a ilustra aspecte din viața marelui Justinian, opera de reabilitare și construcții, fapte de arme dar mai ales de a prezenta contribuția împăratului la demersurile vremii pentru cristalizarea învățaturii ortodoxe.

Lucrarea urmărește dezvoltarea celor două idei, aceea a vieții lui Justinian cu toate aspecte ei, inclusiv cele controversate, dar și înfățișarea îndelungatelor intervenții în viața Bisericii pentru remedierea problematicilor ce frământau la vremea respectivă viața ecleziastică.

Atenția acordată în timpul cercetării asupra obiectivului primar al disecării celor două planuri nu mi-a distras atenția nici de la aspectele mai delicate ale vremii sau de la chestiunile mai sensibile ale vieții și faptelor personajului urmărit. Deasemenea prezentarea cercetării într-un mod cât mai obiectiv, așternând chestiunile identificate fără pic de parțialitate a reprezentat parte a scopului propus încă de la debutul lucrării de față.

Un alt obiectiv urmărit a fost acela al prezentării, analizării și elucidării tuturor factorilor și curentelor filosofice ce puteau influența perioada la care facem referire. Viziunile teologice diferite ale somităților vremii au fost expuse, făcându-se tot odată o analiză și o comparație cu „noutatea” adusă de Justinian. Privirea comparativă a părerilor emise de teologii vremii, păreri aprobate de Biserică ori refuzate și combătute, a reprezentat țel urmărit în cadrul lucrării.

Am urmărit a dovedi rolul covârșitor al lui Justinian, cu toate aspectele sale pozitive ori negative, în buna funcționare a aparatului administrativ, în creșterea prestigiului imperiului său, în bunăstarea locuitorilor imperiului însă cel mai important la păstrarea nealterată a credinței strămoșești, credință pentru care a militat și a dislocat forțe puternice pentru a o menține pe un făgaș al adevărului.

Scopul muncii mele a fost tot odată și acela de a demonstra că aportul și rodnică colaborare a Statului cu Biserica nu poate decât a aduce rezultate benefice pentru cei asupra cărora se apleacă, și anume asupra oamenilor.

PARTEA A.
IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI
JUSTINIAN CEL MARE

A. I. POLITICA INTERNĂ

Împăratul Justinian I (527-565) - Flavius Petrus Sabbatius Justinianus, s-a născut în 483 în satul Tauresium, la Bederiana Dardaniei, unde își trăiește și copilăria, despre tinerețile sale necunoscându-se multe lucruri. Spre deosebire de unchiul său, Justin, care pornește în experiența vieții sale în drum spre capitala imperiului, Justinian are o cale mult mai ușoară, beneficiind de sprijinul lui. Sub grija acestuia avea să se instruiască și să promoveze rapid în funcțiile importante ale imperiului¹. Justinian studiază filosofia, arta, dreptul, matematica dar și teologia, pe care o va aprofunda mai târziu², în felul acesta ajungând o persoană bine instruită și pregătită. Înclinația pentru teologie decurgea din pregătirea pe care trebuia să o dobândească un adevărat bizantin școlit al curții imperiale³. În același timp primise o pregătire religioasă și de la călugărul Teofil, ce-l inițiase în rugăciune și meditație⁴.

Descrierile vieții sale, precum și faptele sunt adesea divergente și pot servi ca imaginații celor mai diverse ficțiuni. Însă orice s-ar zice, Bizanțul nu a cunoscut un alt conducător care să se apropie de realizările sale, poate de aici și binemeritul apelativ de „cel Mare”.⁵

Împăratul Justinian s-a remarcat prin dorința sa nemărginită de a se propulsa și a-și asuma titlul de împărat al romeilor. Declarându-l pe autocrator *ισαπόστολος*, adică „egal apostolilor”, el l-a clasat mai presus de popor, de stat și chiar de biserică, legalizând neputința judecării laice dar și ecleziastice a monarhului. Luând acest titlu împăratul atingea cea mai înaltă treaptă ce putea fi accesibilă omului. Până la Justinian, patricienii, salutând împăratul îl sărutau pe piept după

---

¹ Ioan I. Russu, *Elementele Traco-Getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III-VII)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, pp. 104-105, în continuare voi folosi abrevierea „*Elementele Traco-Getice în Imperiul Roman și în Byzantium...*”.

² A. Knecht, *Die Religionspolitik Kaiser Justinians I*, Würzburg 1896, p. 4, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, București 1938, p. 12, în continuare voi folosi abrevierea „*Împăratul Justinian I și ereziile*”.

³ Cf. Hans von Schubert, *Geschichte der altchristlichen Kirche im Frühmittelalter*, Erster Halband, Tübingen, 1917, p. 124, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 12.

⁴ După H. Leclercq, art. Justien, în D. A. L., Vol. VIII, col. 508, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 12.

⁵ S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini*, trad. de Viorica Onofrei și Dorin Onofrei, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 71, în continuare voi folosi abrevierea „*Dicționar de împărați bizantini*”.

obiceiul roman, iar ceilalți se lăsau într-un genunchi, însă începând cu el, toți cetățenii, fără excepție, erau obligați să se închine în fața bazileului. În felul acesta urmașii romanilor adoptau ceremoniile servile ale Orientului barbar⁶. După 38 de ani de cârmuire a imperiului, Împăratul Justinian moare la 14 noiembrie 565, la vârsta de 83 de ani.⁷

Un rol important în viața împăratului a avut-o soția acestuia, împărăteasa Teodora. Aceasta provenea dintr-o familie modestă, fiind artistă de circ. Era fiica lui Acaciu, paznicului urșilor din hipodrom, de origine confuză, născută la Constanța sau în Cipru în ultimii ani ai secolului al V-lea (497?). Asemenea surorilor Comito și Anastasia a avut o tinerețe furtunoasă, învăluită în aventuri tensionate, din care se alege cu un fiu Ioan⁸, (Cercetătorul S. B. Daskov susține că Teodora s-a născut în anul 580 și că a avut o fiică), în secolul al XIII-lea apărând o nouă legendă privind descendența ei dintr-un senator monofizit evlavios⁹.

Influența soției a fost pregnantă în viața monarhului. Ea a creat un mediu prielnic pentru linguiștii, însă nu întotdeauna influența a fost negativă, în momentele grele din viața soțului, ea a dat dovadă de inteligență și energie¹⁰. Cu toate acestea, ea nu l-a putut determina pe împărat să-și modifice convingerile religioase, Justinian rămânând un ortodox convins, pe când Teodora era simpatizantă a monofiziților.

Istoria secretă a lui Procopius zugrăvește în culori exagerate viața pervertită a Teodorei în tinerețe¹¹. A. A. Vasiliev spune însă că toate aceste lucruri trebuie privite cu un oarecare scepticism, căci vin de la Procopius, al cărui scop era să defaima cuplul imperial.¹²

Justinian își datorează celebritatea universală operei sale legislative, remarcabilă prin amploarea ei. În plus el credea că Dumnezeu i-a rânduit pe împărați cu dreptul de a legifera și interpreta legile. Bazileul trebuia să fie un legislator, un drept care este sancționat de divinitate. Dar, bineînțeles, în afară de aceste fundamente teoretice, împăratul era condus și de considerații

---

⁶ S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini*, p. 73.

⁷ Lazăr Iacob, „Împăratul Justinian I ca legislator bisericesc”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 10-12, București, 1947, p. 218, în continuare voi folosi abrevierea „*Împăratul Justinian ca legislator bisericesc*”.

⁸ Ioan I. Russu, *Elementele Traco-Getice în Imperiul Roman și în Byzantium...*, p. 105.

⁹ S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini*, pp. 97-99.

¹⁰ Lazăr Iacob, *Împăratul Justinian ca legislator bisericesc*, p. 216.

¹¹ *Historia Arcana*, 9, 25; ed. J. Haury, 60-61. [Ed. rom. H. Mihăescu, 87 - n. trad.], apud A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâr, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Editura Polirom, Iași 2010, p. 166, în continuare voi folosi abrevierea „*Istoria Imperiului Bizantin*”.

¹² A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, pp. 165-166.

de ordin practic, căci a înțeles perfect că legislația romană din timpul său se afla într-o situație haotică.

În epoca Imperiului roman păgân, când puterea legislativă se afla total în mâinile împăratului, singura formă de legislație era publicarea constituțiilor imperiale, numite legi sau reglementări legislative (leges). Spre deosebire de acestea, toate legile create de legislația anterioară și dezvoltate de juriștii perioadei clasice erau numite *jus vetus* sau *jus antiquum*. Începând cu mijlocul secolului al III-lea d. Hr. jurisprudența a intrat într-un proces foarte rapid de decadentă. Publicațiile juridice se limitau doar la compilații destinate a-i ajuta pe acei judecători incapabili a studia întreaga literatură juridică, oferindu-le colecții de extrase din constituțiile imperiale și opere ale juriștilor vechi, universal recunoscuți. Însă aceste colecții erau de natură privată și nu aveau nici o valoare oficială, încât în practica reală un judecător trebuia să caute în toate constituțiile imperiale și în toată literatura clasică, o sarcină peste puterile oricărui om. Nu exista nici un organ central pentru publicarea constituțiilor imperiale. Crescând în cantitate an de an, împrăștiate în diverse arhive, ele nu puteau fi folosite cu ușurință în practică, mai ales când edicte noi anulau sau modificau adesea altele vechi. Toate acestea explică necesitatea acută a unei singure colecții de edicte imperiale care să fie accesibilă tuturor celor ce le întrebunțau. În opera sa legislativă, Justinian s-a folosit foarte mult de codurile mai vechi: *Codex Gregorianus*, *Codex Hermogenianus* și *Codex Theodosianus*. Aceste codexuri conțineau doar constituțiile imperiale publicate într-o anumită perioadă și nu făceau referire la literatura juridică. Justinian și-a asumat colosala misiune de a întocmi un codex de constituții imperiale datate până în timpul său și de a revizui scrierile juridice. Principalul său asistent în această misiune și sufletul întregii întreprinderi a fost Tribonian¹³. Acesta era originar din portul mediteranean Side, în Pamfília. Avea o pregătire multiplă, adevărat enciclopedist, bun scriitor atât în proză, cât și în versuri. Nu lipsit de sens, istoricul vremii sale, Procopius, îl numește „cel mai mare învățător al epocii sale”. Remarcându-se grație calităților sale destul de repede, urcă până la treapta de consul. Cunoscător de limbă latină și greacă, cu o bogată cultură juridică, Tribonian era fără îndoială cel mai capabil jurist al vremii sale, arătând în același timp un devotament impecabil împăratului.¹⁴

---

¹³ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, pp. 174-175.

¹⁴ Vladimir Hanga, *Mari Legiuitori ai Lumii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 113, în continuare voi folosi abrevierea „*Mari Legiuitori ai Lumii*”.

Toate operele juridice publicate în timpul lui Justinian au dobândit din partea juriștilor Universității din Bologna, începând cu secolul al XII-lea numele de *Corpus Juris Civilis*¹⁵. Acela ce deseori era numit „ultimul împărat roman” și „primul bazileu bizantin” rămâne în istorie și prin numeroasele sale legi. Atât prin binecunoscutul său cod de legi, cât și prin celelalte opere *Digeste*, *Institutiones* sau *Novele* ce arată de altfel, preocuparea sa pentru ordinea și bunul mers al societății. Multiple pasaje din acestea abordau chestiuni legate de disciplină și morală, evidențind viziunea bizantină și medievală despre Biserică și societate. Cu toate că viziunile primare ale acestei legislații proveneau chiar de la Constantin cel Mare și Teodosie I, aportul lui Justinian rămâne unul decisiv.¹⁶

Politica dusă de Justinian, cu toate succesele obținute implica costuri exorbitante. Rezervele lăsate în vistieria imperiului încă din timpul lui Anastasie (considerate de Procopius a fi fabuloase) au fost repede cheltuite. Drept urmare Justinian, din lipsă de fonduri, recurge la o serie de măsuri economice venite să sporească soldul imperiului: creșterea impozitelor, a birurilor și secătuirea provinciilor, apariția puternicei răscoale Nika în 532 fiind urmarea *firească* a acestor asupreli impuse poporului de la cârma imperiului.¹⁷

Așadar unul din lucrurile pentru care Justinian a fost aspru atacat l-a reprezentat împovărarea poporului cu multe taxe, însă războaiele purtate necesitau resurse bănești colosale. Armata era alcătuită în întregime din barbari mercenari (goți, huni, gepizi), pentru care cetățenii imperiului plăteau sume imense. Măsurile economice vizau un control deplin și riguros din partea statului asupra activității oricărui producător sau comerciant.

O altă cantitate mare de bani era dirijată spre opera de construcție, una foarte complexă. Justinian a acoperit cu o rețea complexă de orașe și puncte fortificate reînnoite și recent ridicate atât partea europeană cât și cea asiatică și africană.

În ceea ce privește arta, perioada lui Justinian poartă numele de „prima epocă de aur” iar aceasta datorită numeroaselor construcții realizate în această perioadă, de la fortificații la ridicarea ori refacerea unor orașe sau biserici.

Au fost reconstruite orașele Dara, Amida, Antiohia, Thedosiopolis distruse în urma războaielor, precum și Termopile în Grecia și Nicopole la Dunăre, care se degradaseră datorită

---

¹⁵ Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, 1997, pp. 40-43, apud Emanoil Băbuș, *Bizanțul istorie și spiritualitate*, Editura Sofia, București, 2010, p. 215, în continuare voi folosi abrevierea „*Bizanțul istorie și spiritualitate*”.

¹⁶ Emanoil Băbuș, *Bizanțul istorie și spiritualitate*, p. 215.

¹⁷ Vladimir Hanga, *Mari Legiuitori ai Lumii*, p. 119.

vechimmii. Cartagina, ce fusese împrejmuită acum de ziduri noi, și-a schimbat numele în Justiniana Secunda (Justiniana Prima devenise satul său natal, Tauresiumul), iar orașul Bona, din Nordul Africii, renovat în același mod, se va numi Theodorida¹⁸. Cetăți noi au fost ridicate din porunca împăratului în Asia la Bithynia sau la Capadocia. Împotriva incursiunilor slavilor a fost construită de-a lungul malului Dunării, o puternică linie de fortificații.

Justinian ridică fortificații pe linia de apărare a imperiului pentru ușurarea misiunii soldaților săi, dar și pentru păstrarea granițelor întacte. De asemenea dispune să fie reconsolidate ori construite în întreg imperiu sute de lucrări, de la fortărețe la simple castele.¹⁹

Istoria orașului Constantinopol, ca și a Imperiului Bizantin este strâns legată de istoria unei biserici ce a însoțit orașul atât în perioada de glorie cât și în cea de decadență. Justinian nu se mai mulțumește a repara stricăciunile focului și hotărăște să zidească în cinstea Înțelepciunii Divine o biserică monumentală care să se ridice peste toate bisericile din acea vreme. De fapt Sfânta Sofia va întrece toate celelalte 25 de biserici clădite de Justinian, ea fiind mărgăritarul Imperiului Bizantin întrecând în măreție și splendoare chiar Templul lui Solomon²⁰. Aceasta de fapt a urmărit chiar împăratul care la terminarea proiectului a exclamat: „Slavă Lui Dumnezeu care m-a învrednicit de a săvârși o asemenea operă. Te-am învins, o, Solomon!”²¹. Biserica nouă a fost construită în doar 5 ani, un timp relativ scurt, grăbit mult și de nerăbdarea împăratului de a-și vedea opera finalizată, dar și de grija ca alte gusturi să nu-i strice unitatea arhitectonică a stilului.²²

A. II. POLITICA EXTERNĂ

Socotindu-se a fi un fidel urmaș al marilor cezari și urmărind refacerea unității marelui Imperiu Roman din perioada de ascensiune Justinian a organizat numeroase lupte: în Apus împotriva popoarelor germanice cu gândul de a le izgoni din teritoriile Romei aflate în stăpânirea lor iar în Răsărit și Miazănoapte pentru a păstra teritoriile precum existau ele în epocile de glorie

---

¹⁸ S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini*, p. 80.

¹⁹ Paul Lemerle, *Istoria Bizanțului*, Traducere de Nicolae Șerban-Tanașoca, Editura Teora, București, 1998, p. 63.

²⁰ Cf. S. Lambrino-G. Lazăr, *Istoria medie și modernă*, București, ed. «Adevărul», p. 39 sq., 1934. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantineischen Literatur von Justinianus bis zum Ende des oströmischen Reiches*, II Aufl. München, 1897, p. 936, apud Petru Rezuș, „Sfânta Sofia, Biserica cea mare a Ortodoxiei”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1953, p. 516, în continuare voi folosi abrevierea „*Sfânta Sofia...*”.

²¹ Nicolae Bănescu, „Împăratul Iustinian I (527-565)”, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 1-2, Craiova, 1962, p. 19.

²² Petru Rezuș, *Sfânta Sofia...*, p. 516.

ale Romei. Cele două zone conflictuale reprezentau și două focare de criză creștină, și anume Apusul trebuia păzit de oprimarea germanilor ce îmbrățișau arianismul iar Răsăritul și partea de Miazănoapte de amenințarea păgânilor²³. O altă posibilitate de a diviza luptele purtate de Justinian este de a le cataloga în ofensive și defensive. Primele au fost purtate împotriva statelor germanice barbare din Europa de Vest iar ultimele duse împotriva Persiei, în Răsărit, și slavilor în Nord²⁴. În 38 de ani de domnie, Justinian a luptat cu toți aceștia, fără a participa la vreo campanie sau bătălie, încheind războaiele destul de reușit.²⁵

În decretul său, împăratul se numea pe sine Caesar Flavius Justinian, Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus. Însă această strălucire exterioară a avut reversul ei. Succesul a fost obținut cu un preț prea scump pentru Imperiu, deoarece a avut drept consecință epuizarea economică a statului bizantin. Având în vedere că armata a fost transferată în Vest, Estul și Nordul au rămas deschise atacurilor din partea perșilor și hunilor.

Inamicii principali ai Imperiului în viziunea lui Justinian erau germanii. Astfel, problematica germană a reapărut în Imperiul Bizantin în secolul al VI-lea, cu diferența că în secolul al V-lea germanii atacau Imperiul, pe când în veacul al VI-lea Imperiul era cel ce făcea presiuni asupra germanilor.

Justinian urcă pe tron cu idealurile unui împărat deopotrivă roman și creștin. Considerându-se urmaș al cezarilor romani, el înțelegea ca pe o datorie sfântă refacerea unității vechiului imperiu²⁶. Din postura de bazileu creștin acesta avea misiunea de a răspândi credința adevărată printre necredincioși, indiferent că aceștia erau eretici ori păgâni. De la acest principiu pornește întreaga misiune a lui Justinian de a cuceri întreaga lume cunoscută și a instaura pretutindeni o credință unitară creștină.

Un lucru important trebuie specificat, acela că viziunile despre un imperiu grandios nu erau doar personale, ele părând pozitive și pentru populația ocupată de barbari, băștinașii căzuți în dominația ariană îl vedeau pe Justinian ca fiind singurul salvator. Un alt lucru demn de consemnat este acela că înșiși regii barbari susțineau planurile ambițioase ale împăratului. Ei continuau să-și exprime respectul profund pentru Imperiu arătându-și în multe feluri servilismul

---

²³ Vladimir Hanga, *Mari Legiuitori ai Lumii*, p. 116.

²⁴ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, p. 166.

²⁵ S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini...*, p. 74.

²⁶ Procopius, *De bello gothico*, I, 5, 8; ed. J. Haury, II, 6, apud A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, p. 167.

față de împărat, străduindu-se să obțină prin orice mijloace ranguri romane înalte, tipărind imaginea împăratului pe monedele lor etc.²⁷

Războaiele ofensive au fost purtate împotriva vandalilor, ostrogoților și vizigoților, în vreme ce războaiele defensive îi viza pe perși, slavi, gepizii germanici și cutrigurii, ramură a hunilor.

În ceea ce privește relațiile bizantine cu teritoriile românești trebuie menționat că însuși Atanasie I prin politica sa mărește finanțele imperiului și poruncește la ridicarea a numeroase orașe pe teritoriul Dobrogei de astăzi²⁸. Multe orașe amintite de Procopiu de Cezareea în scrierea sa „De aedificiis” și puse pe seama lui Justinian sunt de fapt ale lui Anastasie²⁹. Potrivit cercetătorilor cele mai multe lucrări au fost efectuate acum la cetățile Capidava, Dinogetia, Ulmetum, Tropaeum Traiani, Histria, Tomis și Callatis³⁰. Cele mai însemnate lucrări s-au făcut însă la Tomis, lucru ce denotă preocuparea Bizanțului pentru acest avanpost al împărăției, adică provincia Scythia Minor. Este important de menționat că cel mai valoros sigiliu de plumb, aparținând lui Anastasie I, s-a descoperit la Constanța.³¹

Amprenta epocii justiniene s-a făcut prezentă și asupra culturii românești. Secole de-a rândul, legiferările din „Corpus Juris Civilis” au stat la baza organizării și conducerii societății românești. Cunoscător de teologie Justinian dă și o mărturisire de credință, cuprinsă în vechile pravile slave și românești, cum este cea de la Mănăstirea Govora.³²

Sub Justinian I și antecesorii săi, Imperiul a cunoscut o mare dezvoltare economică de care s-au bucurat și regiunile nord-dunărene, așa cum o dovedește și numărul mare de descoperiri numismatice găsite pe teritoriul țării noastre: Sărățeni, Horga-Epureni (jud. Vaslui), Bacău, Botoșana (jud. Suceava), Vameș (jud. Galați)³³, Unirea (jud. Călărași), Prisaca (jud. Olt)³⁴, Săcălaz, Giarmata (jud. Timiș), Orșova (jud. Mehedinți), Dorobanți (jud. Arad)³⁵ etc.

---

²⁷ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, pp. 167-168.

²⁸ Marius Telea, *Bizanțul și Spațiul Proto-Românesc*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, p. 61.

²⁹ Emilian Popescu, „Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI”, în *Studii Teologice*, Nr. 7-10, București, 1980, pp. 599-600.

³⁰ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 128.

³¹ Vasile V. Muntean, *Bizantinologie*, Vol. I, Editura Învierea, Timișoara, 1999, p. 81.

³² *Ibidem*, p. 90.

³³ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI E.N.*, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 23.

³⁴ *Idem*, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI E. N.*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 38.

³⁵ Nicolae Dănilă, „Izvoare Literare, Epigrafice, Arheologice și Numismatice privind prezența bizantină în Banat în secolele IV-VI”, în *Mitropolia Banatului*, Nr. 3-4, Timișoara, 1984, pp. 160-161.

Pentru noi românii, Justinian I este important pentru faptul că el a fost ultimul împărat al Imperiului roman de Răsărit ce a intenționat să recucerească Dacia Traiană³⁶, de altfel vechimea și puterea credinței „întru Hristos” la ascendenții românilor au făcut ca terminologia de bază latină să continue și după adoptarea limbii slavone în biserică în secolele IX-X³⁷.

Toate aceste războaie interminabile, purtate atât ofensiv cât și defensiv, au fost epuizante și nu au reușit atingerea scopului propus, dimpotrivă au creat efecte fatale pentru imperiu. Costurile suportate au fost gigantice, Procopius în *Istoria Secretă* evalua (probabil cu o oarecare maximizare) că Împăratul Anastasie a lăsat o rezervă enormă acelei vremii, ce însuma circa 320.000 livre de aur (aproximativ 65.000.000 sau 70.000.000 \$³⁸) iar Justinian pare-se că i-ar fi cheltuit chiar din timpul domniei unchiului său³⁹. Potrivit unei alte surse din secolul al VI-lea, sirianul Ioan de Efes⁴⁰, rezerva lui Anastasie nu a fost complet cheltuită până în timpul lui Iustin al II-lea, după moartea lui Justinian, această informație, fiind în orice caz eronată. Cu siguranță campaniile inițiate de împărat aveau nevoie de un buget considerabil (poate nu la nivel disputat de Procopiu), dovadă fiind și impunerea unor impozite peste posibilitatea de plată a populației greu încercată. Renunțarea viitorilor bazilei la numărul ostașilor, cu gândul economisirii financiare, a dus la nesiguranța provinciilor.⁴¹

---

³⁶ Vasile Muntean, „Cultură în epoca iustiniană”, în *Altarul Banatului*, Nr. 7-9, Timișoara, 1996, p. 25.

³⁷ *Idem*, *Contribuții la Istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, p. 52.

³⁸ La valoarea din perioada interbelică (n. trad.), apud A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, p. 173.

³⁹ Procopius, *Historia arcana*, 19, 7-8; ed. Haury, 121. [În ediția H. Mihăescu, 157. Procopius, vorbește despre 3.200 cântare de aur (διακόσια καὶ τρισχίλια χρυσῶν κεντηνάρια). Un κεντηνάριον era o unitate de măsură romană (centenarium) și era echivalentul a 100 *logarikai*, Litrai = 32kg. 102.4 t de aur este o cantitate exagerată pentru acel timp. Pentru mai multe detalii, vezi E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München, 1970 109 și 174; G. Dagron, C. Morisson, „Le Kentenarion dans les sources byzantines”, *Revue numismatique*, XVII (1975), 145-162 - n. trad.], apud A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, p. 173.

⁴⁰ *Ecclesiastical History*, V, 20; trad. Engl. Payne-Smith, 358; trad. Engl. Brooks, 205, apud A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, p. 174.

⁴¹ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin...*, p. 174.

PARTEA B.

HRISTOLOGIA CALCEDONIANĂ, NEO-CALCEDONIANĂ ȘI NECALCEDONIANĂ

B. I. SFÂNTUL CHIRIL AL ALEXANDRIEI

Una dintre cele mai importante personalități ale Bisericii Răsăritene, ce a adus o contribuție covârșitoare la stabilirea doctrinei ortodoxe în privința Persoanei Mântuitorului a fost Sfântul Chiril al Alexandriei⁴².

Perioada istorică analizată este una cu un cumul de problematici teologice și cu o serie largă de evenimente ce aveau menirea de a analiza și de a da rezoluții pentru situațiile aduse în discuție.

Problemele hristologice ies în prim plan abia la finele disputei ariene. Atunci când s-a stabilit cine este Hristos în raport cu Tatăl, adică după lămurirea faptului că El este de o ființă cu Tatăl, deci Dumnezeu adevărat, s-a îndreptat din plin atenția spre cealaltă întrebare referitoare la Iisus Hristos și esențială pentru mântuirea noastră, și anume care este raportul Fiului Lui Dumnezeu cu umanitatea noastră?

Antiohienii nu sprijineau hristologia cu argumente soteriologice, așa cum făceau alexandrinii ce susțineau dumnezeirea subiectului care s-a întrupat și a murit pentru noi, susținând că numai în acest mod firea noastră ar fi putut fi ridicată din stricăciune și din moarte. Antiohienii vedeau mântuirea mai mult juridic și moral, ca o ridicare a firii omenești la o treaptă mai înaltă prin Hristos. Vorbeau îndeosebi de o mântuire prin efortul omului liber, ce-l imită pe Iisus. Așadar ei sunt mai aproape în soteriologie de catolici și de protestanți, fiind precursorii protestantismului din secolul al XIX-lea⁴³. Dacă meritul antiohienilor a fost că au accentuat deplina umanitate a lui Hristos, greșeala lor a fost că despărțeau cele două firi așa de mult încât atribuiau fiecăruia un purtător propriu. În felul acesta subiectul actelor mântuitoare ale lui Iisus Hristos nu mai era Dumnezeu Cuvântul și cu aceasta însăși mântuirea noastră devenea o problemă. Acestei porniri i se opune școala alexandrină prin cel mai de seamă reprezentant, Sfântul Chiril. Acesta salvează deplinătatea ambelor firi dar și unitatea Persoanei, conștientizând

---

⁴² Lucian Turcescu, „Hristologia Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Studii Teologice*, Nr. 4-6, București, 1994, p. 49.

⁴³ A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, Band, 5 Aufl., Mohr., Tübingen, 1931, p. 328: *μὴ φύσις τοῦ λόγου σεσαρχωμένη*, apud Dumitru Stăniloae, „Definiția Dogmatică de la Calcedon”, în *Ortodoxia*, Nr. 2-3, București, 1951 p. 297, în continuare voi folosi abrevierea „Definiția Dogmatică de la Calcedon”.

că hristologia lui ce unește deplin și distinge deplin dumnezeirea și omenitatea în Hristos, este o hristologie a tainei, atâta vreme cât hristologia apolinaristă, ce sacrifică dualitatea în detrimentul unității, și cea antiohiană, ce sacrifică unitatea în detrimentul dualității, sunt hristologii ale unei simplificări unilaterale, neputând cuprinde complexitatea acestei învățături esențiale ale creștinismului.

Cu excepția unor expresii nepotrivite Sfântul Chiril a tălmăcit corect esența învățăturii creștinismului, hristologia sa rămânând până astăzi valabilă în Răsăritul Ortodox.⁴⁴

B. II. SINOADE ȘI MĂRTURISIRI ALE PROBLEMATICILOR TEOLOGICE ALE VREMII

Sinodul al III-lea Ecumenic condamnă erezia lui Nestorie numită și dioprosopism sau nestorianism ce susținea existența în Iisus Hristos a două persoane: persoana divină a Fiului lui Dumnezeu și persoana umană a lui Iisus Hristos, având fiecare persoană firea sa. Consecința acestei eronate învățături este aceea că Fecioara Maria nu a născut pe Fiul lui Dumnezeu, neputând fi numită astfel „Θεοτόχος” (Născătoare de Dumnezeu), ci a născut pe omul Hristos, așadar trebuie numită ἄνθρωποτόχος (Născătoare de om), sau mai potrivit Χριστοτόχος (Născătoare de Hristos)⁴⁵.

Părintele Ioan G. Coman vorbind despre rezultatul sinodului, zice: „Reținem că înnumenirea Logosului nu a însemnat o simplă aventură, ca a altor zei sau erori din mitologia popoarelor vechi și uneori a celor contemporane, ci o lucrare pozitivă pentru apărarea oamenilor de rău și scăparea lor de moarte. Hristos omul, fratele oamenilor, prietenul oamenilor a murit pentru binele și fericirea acestora: «Dragoste mai mare decât aceea ca cineva să-și pună sufletul său pentru prietenii săi, nimenea nu are» (Ioan 15,13). Precizările sinodului că firea divină și cea

---

⁴⁴ Dumitru Stăniloae, *Definiția Dogmatică de la Calcedon*, pp. 297-303.

⁴⁵ Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. IV. Florentiae, 1760. Reproduction, Paris-Leipzig, 1901, col. 1260-1277 și 1372-1422; F. Loofs, *Nestoriana, Die Fragmente des Nestorius, gesammelt, untersucht und herausgegeben*, Halle, 1905; Nestorie, *Le livre d'Héraclide*, I, text siriac de P. Bedjan, traducere franceză de F. Nau, Paris, 1910; E. Amann, *Nestorius*, în «Dictionnaire de Théologie catholique», t. XI, 1, Paris, 1931, col. 76-157; R. Devresse, *Les actes du concile d'Ephèse*, în «Revue des Sciences philosophiques et théologiques», t. XVIII (1929), pp. 222-242; 408-431; P. de Labriolle - G. Bardy - L. Bréhier, G. de Plinval. *De la mort de Théodose à l'élection de Grégoire le Grand (Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin, t. 4), Paris, 1937, 163-186. A. du Manoir, *L'argumentation patristique dans la controverse nestorienne*, în «Recherches» de science religieuse, XXV (1935), pp. 441-61; 531-559; M. Quera, *Un esboz d'histoire del concili d'Efes*, în «Analecta Tarraconensia», VII (1931), Barcelona, 1931, pp. 1-53, apud Ioan I. Rămureanu, *Evenimente istorice...*, p. 180.

umană au rămas intacte, fără amestec și fără alterare, arată prețuirea deosebită pe care el o acordă fiecăreia dintre ele și perspectiva imortalizării celei umane”.⁴⁶

Mărturisirea de credință din 433 este judecată în mod diferit. Se afirmă că ar conține mai multe elemente antiohiene și că Sfântul Chiril ar fi cedat prea mult și ar fi făcut prea multe sacrificii⁴⁷. Este adevărat că formula nu conține unii termeni chirilieni precum „o singură fire” și „unire fizică”, însă și antiohienii făceau concesii, prin eliminarea termenului „legătură”, deși ei păstrau mai multe expresii. Ideile principale erau însă chiriliene iar cel mai important este faptul că acest simbol este cea mai autentică și prețioasă punte între hristologia precalcedoniană și calcedoniană, fiind un rezumat al teologiei hristologice de până la Sinodul de la Calcedon.⁴⁸

Prin definiția de la Calcedon s-a dat expresia cea mai justă învățaturii evanghelice, că prin Hristos, Dumnezeu s-a făcut om și omul s-a făcut Dumnezeu și că s-a realizat apropierea maximă între om și Dumnezeu. Definiția aceasta a fost opera Sfântului Duh, care a luminat în așa fel încât învățătura dreaptă a fost ferită de la muchia prăpastiei.⁴⁹

Urmările Sinodului al IV-lea Ecumenic nu au avut efectul dorit și nici nu au corespuns întru totul năzuințelor episcopatului și împăratului, dar opera lui a fost necesară. Hotărârile luate nu au fost îndeplinite în toată Biserica. Condamnarea lui Dioscor numai pentru faptele de la Efes, nu și pentru motive de erezie, precum și întârzierea papei de a aproba hotărârile sinodului au servit ca pretext pentru stârnirea unor agitații monofizite în Egipt. Adversarii sinodului denaturau sensul hotărârilor lui, susținând că sinodul a condamnat pe Chiril al Alexandriei și a aprobat erezia lui Nestorie pentru a ridica poporul și lumea monahală împotriva sinodului.

Referitor la aprecierile istoricilor putem afirma că acestea sunt variate. Unii istorici profani socotesc sinodul a fi o adevărată nenorocire, „«poate cea mai grea nenorocire» a imperiului de Răsărit” după H. Gelzer⁵⁰. În același sens, istoricul G. Ostrogorsky zice: „sinodul de la Calcedon a adâncit prăpastia dintre centrul bizantin și provinciile orientale ale

---

⁴⁶ Ioan G. Coman, „Sinoadele Ecumenice și importanța lor pentru viața Bisericii”, în *Ortodoxia*, Nr. 3, București, 1962, p. 306.

⁴⁷ Ad. V. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, V Aufl., 1931, zweiter Band, pp. 366, 367 și n. 3 de la p. 366; J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, III, p. 51, apud Ioan G. Coman, *Momente și Aspecte ale Hristologiei...*, p. 47.

⁴⁸ Ioan G. Coman, *Momente și Aspecte ale Hristologiei...*, pp. 47-48.

⁴⁹ Dumitru Stăniloae, *Definiția Dogmatică de la Calcedon*, p. 439.

⁵⁰ Comp. Adolf Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, ed. 4, Tübingen, 1909, pp. 370-371, apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

imperiumului”⁵¹, alții că a jignit conștiința Orientalilor⁵². Alții privesc sinodul numai ca un act de politică imperială și îl socotesc un succes al Împăratului Marcian⁵³, al guvernului său sau doar a „partidului bizantin”⁵⁴. Pentru Adolf Harnack sinodul reprezintă doar un moment, prin care Pulheria și Marcian au întărit din nou puterea Statului, dar în urma căruia au robit spiritual Biserica Orientală, care s-a predat atunci împăratului, unit cu Episcopul occidental suprem, și anume cu Papa Leon I în problema de credință cea mai controversată⁵⁵.

B. III. SEVER AL ANTIOHIEI

Sever, originar din Sozopolis, în Pisidia, pretindea că este discipol al Sfântului Chiril al Alexandriei, drept urmare se simte îndreptățit să combată sinodul de la Calcedon, dar și eutihismul. Se pare însă că nu prezintă decât doctrina Sfântului Chiril sistematizată, fiind un mediator între nestorianism și eutihism. Face confuzie între termenii „φύσις”, „ὕποστασις” și „πρόσωπον”⁵⁶.

Terminologia teologică nu poate exprima adevărul într-un tot și doar parțial. Ea este un mijloc de comunicare, un instrument folosit de Biserică pentru a transmite învățăturile. Definițiile sinodale sunt esențial declarații ad-hoc ce pot fi înțelese numai pe baza ereziei condamnate, ele arătând un adevăr neschimbabil ce există în continuitatea organică a Bisericii celei una a lui Hristos.⁵⁷

---

⁵¹ La Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527-1450) ed. 2, München 1897, p. 919. Istoricul Ernst Stein, care îl citează (*Vom römischen zum byzantinischen Staate* (284-476 n. Chr.) p. 470), nu e de această părere, apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

⁵² *Geschichte des byzantinischen Staates* (*Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft*), München 1940, pp. 35-36, apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

⁵³ Charles Diehl, în Charles Diehl et Georges Marçais, *Histoire de moyen âge Tome III: Le monde oriental de 395 à 1081*, ed. 2, p. 32, apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

⁵⁴ Auguste Bailly, *Byzance* (*Les grandes études historiques*), ed. 6, Paris 1939, p. 45, apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

⁵⁵ Albert Dufourcq, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. IV, *La christianisme et l'empire, III-e siècle - VII-e siècle*, ed. 5, Paris, p. 27. La signification de Chalcedoine ne tient pas tout à la condamnation d'une hérésie qu'un décisive triomphe du parti «byzantin», apud Teodor M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, p. 284.

⁵⁶ Constantin Voicu, *Patrologie*, Vol. III, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, p. 69-71, în continuare voi folosi abrevierea „*Patrologie III*”.

⁵⁷ Dumitru Stăniloae, „Posibilitatea Reconcilierii Dogmatice între Biserica Ortodoxă și Vechile Biserici Orientale”, în *Ortodoxia*, Nr. 1, București, 1965, pp. 11-12.

Sever de Antiohia ca și alți teologi ai Bisericii necalcedoniene afirmă că au apărat în decursul vremii mărturisirea ortodoxă a Sfântului Chiril în viziunea sa hristologică, cercetarea comparativă demonstrează însă altceva, și anume că Sever și adepții săi au preluat de la acest părinte doar unele idei ce puteau fi folosite în interes monofizit. În orice caz putem afirma că Sever s-a menținut aproape de învățăturile Sfântului Chiril cu excepția faptului că el a accentuat mai mult decât dascălul său terminologia hristologică alexandrină și a interpretat-o uneori diferit, aducând astfel daune conținutului doctrinar ortodox. În modul acesta se poate explica faptul că Sinodul de la Calcedon deși are la bază învățătura Sfântului Chiril nu este acceptat de severineni pentru că nu respectă terminologia hristologică a Sfântului Chiril. Sinodul refuză afirmația „O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul” pentru că declanșase mari discuții în Biserică și aparținea ereticului Apolinarie. Sinodul stabilește că Hristos este „în două firi, neamestecat, neschimbat, neîmpărțit, nedespărțit. Deosebirea firilor n-a fost suprimată din cauza unirii ci s-a păstrat dimpotrivă proprietatea fiecărei firi, care se unesc una cu alta într-o singură persoană și o singură ipostază...”⁵⁸.

Severienii l-au acuzat de nestorianism chiar pe Sfântul Chiril pe motiv că el dăduse explicații diofizite formulilor sale, atât cu ocazia împăcării cu antiohienii în 433 dar și cu alte ocazii. Patriarhul Timotei, mare simpatizant al lui Sever, zicea: „Chiril explicând în multe chipuri învățătura înțeleaptă a Ortodoxiei și arătându-se nestatornic e acuzat că învață lucruri contradictorii. După ce a susținut că trebuie să spunem o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul, acum își desfășurează propria-i dogmă și e prins vorbind de două firi în Hristos. După ce a susținut că Dumnezeu Logosul a suferit în trup, acum spune, dimpotrivă că nicidecum Acela nu a primit patima pentru noi. Contravenind propriilor cuvinte Chiril a semănat în Biserică o luptă tiranică și neîmpăcată ca și cum ar fi dat foc cu o flacără violentă, a aprins învățătura credinței curate. Numai că de Dumnezeu-pomenitul patriarh Sever a tămăduit prin sfintele sale scrieri nestatornicia lui Chiril, așa cum un fiu iubitor de părintele său, acoperă cu propria-i haină dezonorarea acestui părinte”⁵⁹, observându-se din cele menționate că Sever preia din Sfântul Chiril doar informațiile ce îi suscită propriul interes.

---

⁵⁸ Mansi, «*Sacrorum conciliorum nova et amplissima colection*», Florența, 1761, Paris, Leipzig 1901, VI, 116 ABC; Evagrie Scolasticul, *Istoria Bisericească*, III, 33, P. G., 86, 2, 2508 BCD - 2509 A.

⁵⁹ Timotei III, *Fragmente dogmatice*, 5, 86, I, 276 BC, apud Ioan G. Coman, „Momente și Aspecte ale Hristologiei Precalcedoniene și Calcedoniene”, în *Ortodoxia*, Nr. 1, București, 1965, p. 65, în continuare voi folosi abrevierea „*Momente și Aspecte ale Hristologiei...*”.

Ținând foarte mult la formulele Sfântului Chiril, Sever refuză să înțeleagă faptul că Sinodul al IV-lea Ecumenic deși utilizează o altă terminologie exprimă în ea același fond dogmatic susținut de Sfântul Chiril. El este pentru expresia „din două firi”, marcând astfel momentul unirii celor două firi. Formula Calcedonului accentua faptul că momentul continuă să existe neîncetat în Persoana lui Hristos, întrucât firile nu s-au amestecat și nu s-au schimbat. Sever avea impresia că Sinodul de la Calcedon reînvia nestorianismul și nu accepta că acolo se hotărâse existența celor două firi unite ipostatic, real sau fizic, într-o singură persoană. Această unire reală nu poate fi interpretată ca admitând două persoane. Sever continuă însă să afirme că „dacă Hristos va fi cunoscut în două firi după unire, unirea se desface fiind împărțită în doi iar taina va fi fărâmițată; vom atribui firii divine nemurirea iar celei umane moartea”⁶⁰. Sever omite însă că Sinodul al IV-lea Ecumenic aprobase teoria enipostatică a Sfântului Chiril prin care firea omenească se manifestă prin ipostasul divin.⁶¹

Privită în ansamblu ei, teologia abordată de Sever este mai apropiată de cea calcedoniană decât s-a crezut, monofizitismul său fiind considerat unul formal, deși el însuși nu a acceptat niciodată acest lucru⁶². Având în componența sa un diofisism (nemărturisit) severinenii se frământau să creeze un monofizitism formal și de cuvinte⁶³ pentru a nega prin formă ceea ce mărturiseau de fond⁶⁴. Hristologia diofizită pleacă de la realitatea celor două naturi în Hristos, în timp ce cea severiniană de la contemplarea Logosului veșnic, pentru a nu-l privi decât tot pe El în noua stare de întrupat, apropiindu-se în acest punct de învățătura Sfântului Chiril⁶⁵.

Severianismul nu este decât o străduință de a motiva o atitudine schismatică și eretică în Biserică, adică o împotrivire a hotărârilor hristologice de la Calcedon, căci se accepta condamnarea lui Nestorie și Eutihie de către acest sinod.⁶⁶

---

⁶⁰ Eustatie Monahul, *Scrisoare despre două firi contra lui Sever*, (Către Timotei Scolasticul), P. G. 86, I, 932 A. B.

⁶¹ Marin Sava, „Hristologia lui Sever de Antiohia și importanța ei pentru dialogul cu Bisericile Vechi-Orientale”, în *Glasul Bisericii*, Nr. 7-8, București, 1968, pp. 844-848.

⁶² Constantin Voicu, *Patrologie Vol. III*, p. 72.

⁶³ J. Tixeront, *Histoire des dogmes*, t III, p. 127, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Iustinian I...*, p. 61.

⁶⁴ Joseph Lebon, *Le Monophysisme sévérien. Étude historique littéraire et théologique sur la résistance monophysite au concile de Chalcedoine jusqu'à la Constitution de l'Eglise jacobite*, Louvain 1909, p. 183, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, p. 61.

⁶⁵ *Ibidem*, în introducerea, p. 21, J. Lebon zice că se pare că doctrina hristologică severiniană poate fi terminus ad quem al teologiei Sf. Chiril. Învățătura monofizită despre întrupare, în forma științifică dată de Sever, nu este altceva decât hristologia chiriliană, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, p. 61.

⁶⁶ Vasile Sibiescu, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, pp. 61-62.

B. IV. LEONȚIU DE BIZANȚ

Am putea afirma fără să greșim că Leonțiu este teologul oficial al Împăratului Justinian cel Mare, de altfel participant asiduu la dezbaterile teologice ale vremii și mediator pentru menținerea liniștii și a unității de credință în imperiu.⁶⁷

Contribuția leontiniană la interpretarea doctrinei hristologice este una categorică. El este acela care a explicat filosofic definiția emisă la Sinodul de la Calcedon. Pentru tâlcuirea ei, a recurs la noțiunile aristotelice⁶⁸, astfel că preocuparea lui depășește afirmarea deosebirilor între fire și ipostas, continuând a demonstra în ce anume constau deosebirile între ele. Așadar, după el, firea are sensul de existență, iar ipostasul, sensul de existență de sine. Pornind de la această deosebire, Leonțiu poate afirma, împotriva monofiziților, că în Hristos a existat o realitate umană, caracterizată prin genul uman și prin diferențele specifice: rațional și muritor. Nu încapă îndoială că Mântuitorul a avut și fire divină, având atributele dumnezeirii: nestricăciunea și nemurirea. De altfel, și Sever din Antiohia admitea în Hristos, după unire, aceste două categorii de diferențe specifice, fapt ce scotea în evidență absurditatea afirmației lui că Hristos S-a constituit din două firi, dualitate care a fost suprimată prin unire. Altfel spus, dacă generalul există numai în individual, înseamnă că firea umană nu a existat înainte de Întrupare⁶⁹. Acest fapt demonstra că firea umană a Domnului Iisus Hristos nu exista fără ipostas, deci nu e de sine ipostatică, ci e ipostaziată în Dumnezeu Cuvântul, adică este enipostaziată (*εννποστατος*)⁷⁰, sau are subzistența (*το υποσθησθαι*) în Cuvântul⁷¹.

Prin contribuția lui Leonțiu în concordanță cu gândirea Sfântului Chiril, dualitatea calcedoniană a firilor nu a suprimat unitatea subiectului în Hristos⁷². Leonțiu emite chiar și o

---

⁶⁷ R. Devreese, *Le florilège de Léonce de Byzance*, în *Revue des sciences religieuses*, 10-a an, nr. 4, (1930), p. 547, apud Ion Caraza, „Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț”, în *Studii Teologice*, Nr. 5-6, București, 1967, p. 321, în continuare voi folosi abrevierea „Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț”.

⁶⁸ Leonțiu își pregătește noțiunile de fire, ipostas și enipostază, cu care va opera în hristologie, prin studiul definițiilor și al scării existențelor. El tratează despre ființă sau existență, gen, specie, individ, proprietățile ființei, accidente inseparabile sau esențiale și accidente separabile sau atributive (A se vedea Loofs, *Leontius von Byzanz*, pp. 60-63; Tixeront, *Histoire des dogmes*, III, pp. 153-154; Grumel, *Leonce de Bysance*, în D. T. C. IX, 1920, col. 405-407), apud Irineu Ion Popa, *Contribuția hristologică a monahilor sciți după Sinodul de la Calcedon*, Cuvânt înainte la cercetarea Ioniță Apostolache, *Teologi daco-romani de seamă în cetatea eternă: lucrare mărturisitoare a Sfinților Ioan Casian, Dionisie Exiguul și Ioan Maxențiu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2018.

⁶⁹ P. G. 86, 1367 D.

⁷⁰ P. G. 86, 1227 D.

⁷¹ P. G. 86, 2, 1944 C.

⁷² Ioan Mircea Ielciu, „Hristologia lui Sever al Antiohiei și importanța ei în contextul dialogului cu necalcedonienii”, în *Ortodoxia*, nr. 4, București, 1988, p. 87.

concepție chirileană a Calcedonului, inclusiv formula preferată de Sfântul Chiril „o fire întrupată a lui Dumnezeu-Logosul” pare lui Leonțiu susceptibilă de o tălmăcire diofizită⁷³. Sinodul de la Calcedon nu putea fi definitivat decât printr-o tâlcuire chirileană, aceasta fiind realizată cu o izbândă admirabilă în vremea Împăratului Justinian, dându-i acestuia un ajutor considerabil în acțiunea de reîntoarcere a celor rătăciți la dreapta credință. Etapa literară a disputelor hristologice ce au lezat sub o formă sau alta Calcedonul începe și se sfârșește cu Leonțiu de Bizanț, fiind un stadiu de analiză a formulei sinodului. Hristologia sa nu este întotdeauna foarte lucidă, fiind poate și firesc, întrucât el utilizează concepții aristotelice pentru a explica Calcedonul. Ceea ce face Leonțiu este de fapt o creație de împăciuire și sistematizare.⁷⁴

Marele său merit este acela de a fi reușit să realizeze un tot unitar din învățătura Sfinților Părinți despre Întrupare și de a fi realizat o concordanță benefică între teologia chirileană și cea calcedoniană⁷⁵. Succesorii săi, Sfântul Maxim Mărturisitorul și Sfântul Ioan Damaschin dar și alții preiau ideile sale și le adâncesc⁷⁶.

Sfântul Maxim Mărturisitorul pornind de la învățătura celor două lucrări și voințe într-un ipostas, nu face nimic altceva decât să aplice la lucrări, ceea ce Leonțiu zisese despre firi. Terminologia fiind însă prea rigidă în cultul Bisericii Răsăritene, au rămas dominante formulele chirilene iar în credința apuseană, formulele tradiției de acolo, cuprinse în epistola lui Leon și confirmate de Sinodul al IV-lea Ecumenic⁷⁷.

Aportul său special este acela că a analizat detaliat dogma hristologică enunțată de Sinodul al IV-lea Ecumenic, folosindu-se însă de explicații noi, cum ar fi teoria enipostazei, tatonând astfel calea necalcedonienilor de a reveni la ortodoxie⁷⁸.

Actualitatea doctrinei hristologice a lui Leonțiu de Bizanț se vede prin deasa utilizare, îndeosebi în dialogurile dintre Biserica Ortodoxă și Vechile Biserici Orientale. Opera și doctrina leontiniană oferă lumii creștine puncte esențiale de înțelegere a hristologiei calcedoniene, precum și idei bine fondate în analizarea învățăturii celei drepte.⁷⁹

---

⁷³ Leonțiu de Bizanț, *Contra Nestorienilor și Eutihienilor*, Migne, P. G. 86, I, col. 1277 AB.

⁷⁴ Ioan G. Coman, „Hristologia Post Calcedoniană: Sever de Antiohia și Leonțiu de Bizanț”, în volumul *Și Cuvântul trup S-a făcut, Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, pp. 217-218.

⁷⁵ Fr. Loofs, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schiftsteller der griechischen Kirche, Erstes Buch: Das Leben und die polemische Werke des Leontius von Byzanz*, Leipzig, 1887, p. 304, apud Ion Caraza, *Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț*, p. 332.

⁷⁶ Ion Caraza, *Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț*, p. 332.

⁷⁷ Dumitru Stăniloae, „Definiția Dogmatică de la Calcedon”, în *Ortodoxia*, Nr. 2-3, București, 1951, p. 430.

⁷⁸ *Idem*, *Posibilitatea reconcilierii dogmatice...*, p. 26

⁷⁹ Ion Caraza, *Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț*, pp. 332-333.

B. V. CĂLUGĂRII ȘCIȚI

Formula monahilor șciți „Unul din Treime a suferit în Trup” are ca temei deosebirea între persoană și natură pe care aceștia au făcut-o. Persoana nu e doar existența concretă a firii, ci și modul existenței ei ca relație. În Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt îndeplinesc relațiile interioare ființei divine. Însă așa cum o persoană umană poate avea relații nu doar cu semenii de o ființă cu ea, ci și cu cele ce nu sunt de o ființă, cu atât mai mult are această capacitate Dumnezeu, creatorul a toate. Această idee au emis-o călugării daco-romani prin termenii „propriu” sau „compus” referitori la ipostasul Fiului Lui Dumnezeu făcut om.

Această formulă a fost admisă și recunoscută de Împăratul Justinian în 533, urmând a fi introdusă în liturgia de la Constantinopol. Noutatea survenită în cult a avut ca repercursiune așa numita dispută teopashită, în care călugării achimiți⁸⁰ au deținut un rol important⁸¹.

Călugării șciți au marcat credința în „coborârea din cer a lui Dumnezeu”, însă susținând că Dumnezeu însuși s-a făcut om, a pățimit și s-a răstignit pentru noi. Au marcat tot atât de mult valoarea eternă a omului în fața lui Dumnezeu și mântuirea ca izbândă a morții prin înviere. Dumnezeu ia asupra Lui pătimirea morții pentru noi, suferind cum suferim și noi, dar face din această pătimire o cale de scăpare a noastră de moarte. Hristos a venit în maximă apropiere de noi întrucât noi putem sta în maximă apropiere de El. Își confirmă această maximă apropiere față de noi prin acceptarea umanității noastre, primind chiar patima și moartea noastră, dar nu ca să staționeze în ele ci pentru a le învinge. De aceea prin împărtășire îl primim însuși ca ipostas, însă îl primim în umanitatea noastră în care ni s-a făcut accesibil, în umanitatea noastră concretă, corporală, dar transfigurată de dumnezeire. Prin aceasta monahii șciți au accentuat însăși valoarea și taina trupului omenesc.⁸²

---

⁸⁰ Achimiții (ἀκοίμητοι sau cei care nu dorm), care pentru prima oară au înființat o mănăstire a celor care nu dorm pe malurile Eufratului în veacul al IV-lea. Ei au fost condamnați o dată cu Nestorie, apud Dimitrie G. Boroianu, *Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, Ediție îngrijită și actualizată științific de Daniel Benga, Editura Fundației Anastasia, București 2007, p. 154, în continuare voi folosi abrevierea „*Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*”.

⁸¹ Dimitrie G. Boroianu, *Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, pp. 153-154.

⁸² Dumitru Stăniloae, Studiu Introductiv la „Scrieri ale „Călugărilor șciți” daco-români din secolul al VI-lea”, cu traducere de Nicolae Petrescu, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 3-4, Craiova, 1985, Nr. 3-4, pp. 242-244.

PARTEA C. TEOLOGIA ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN

C. I. TEOLOGIA HRISTOLOGICĂ A ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN

Faptul că Împăratul Justinian prezintă tratatul său teologic în fața a două sinoade, unul local (543) și altul ecumenic, neconstituit însă în ședințe plenare (553) dovedește însemnătatea pe care acesta o acorda problemei origeniste ce acapara multe discuții în acele vremuri. Condamnarea lui Origen și a origeniștilor e îndeosebi rezultat al contribuției Împăratului-Teolog Justinian. Trecând peste unele caracterizări legate de cezaro-papismul atribuit lui Justinian trebuie să recunoaștem că el a adus Bisericii un sprijin deosebit. El combină acțiunile politice și administrative cu cele teologice, marea sa contribuție fiind *Tratatul contra lui Origen*, chiar dacă nu este el însuși autor integral al operei⁸³.

Ofensiva împotriva origenismului cunoaște două momente distincte: anul 543 când se publică tratatul-edict contra lui Origen și anul 553 când Justinian se adresează ierarhilor adunați în pre-sinod pentru a-l condamna pe Origen⁸⁴. Din cele două condamnări reiese că greșelile lui Origen nu sunt aceleași. În Tratatul-edict din 543 și în cele 10 anatematisme sunt evidențiate greșelile din Περὶ ἀρχῶν⁸⁵ iar în condamnarea din 553 se vizează chiar izvoarele învățaturii lui

---

⁸³ Ioan G. Coman, „Problemele dogmatice ale Sinodului V Ecumenic (5 mai - 2 iunie 553)”, în *Studii Teologice*, Nr. 5-6, București, 1953, pp. 327-328.

⁸⁴ Documentele care ne arată greșelile lui Origen sunt pentru anul 543 tratatul-edict și cele 10 anatematisme; Pentru anul 553 avem: scrisoarea lui Justinian către sinod (pre-sinod); cele 15 anatematisme, Libellul lui Teodor de Skythopolis și părerile lui Leonțiu de Bizanț, P. G. 86, 1, col. 1264. Teodor de Skythopolis anatematizează pe Origen și învățătura lui despre preexistență și apocatastază. Se observă o preocupare de a înlătura concepția greșită despre Hristos, sub influența filosofiei grecești, după care Acesta este coborât în rândul ființelor raționale omenești și deosebit de Dumnezeu Cuvântul, cf. F. Prat, *Origene, Le Théologien et l'exégète*, ed. II, Paris, 1907, LII. În general, greșelile lui Origen, expuse de Teodor Skythopolis, se aseamănă cu cele din 15 anatematisme. După Leonțiu, *ibidem*, col. 1264, B-C. Origen a fost silit la idolatrie. Greșelile lui sunt: preexistența, apocatastaza, subordinațianismul și metempsihoza. Se pare însă că Leonțiu, cu mare strângere de inimă, arată greșelile lui Origen, și numai fiindcă erau cunoscute și prin edictul imperial din anul 543. Nu se poate abține însă să nu spună că acesta era μέγας πεπαιδευμένος, γραμματικὸς. Aceasta ar dovedi că el poate să fie călugărul origenist despre care a fost vorba.

La aceasta se mai poate adăuga un Libellus al lui Domițian de Ancira, către papa Vigiliu, în care se spune că greșelile lui Origen sunt: preexistența și apocatastaza, în M. Lequien, *Oriens Christianus*, t. I, pp. 466-467, Domițian al Ancirei. A se vedea și la Facundus de Hermiane, *Prodefensione*, P. L. 67, col. 632, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 149.

⁸⁵ Cf. A. D'Atès, art. *Origenisme*, col. 1240. Totuși există între acestea mici puncte de deosebire. Astfel, în edict se menționează și subordinațianismul, ceea ce nu se face în cele 10 anatematisme. În acestea se stăruie asupra greșelii că sufletul omenească al lui Iisus a preexistat și că s-a unit cu Cuvântul înainte de întruparea din Sfânta Fecioară

Origen, respectiv filosofia elină cu mării ei dascăli. Cele 15 anatematisme ale pre-sinodului din 553 diferă de cele 10 anatematisme ale lui Justinian din 543.

Dacă în prima etapă Origen era privit ca un eretic asemenea lui Nestorie, în a doua etapă el este văzut asemenea filosofilor păgâni Pitagora, Platon și Plotin. Cu toate acestea este din nou anatematizat pentru viziunile eronate⁸⁶.

Împăratul Justinian a conștientizat că unitatea imperiului său nu poate avea continuitate dacă oamenii imperiului nu mărturisesc aceeași credință, de aceea intervine de multe ori în chestiunile religioase și teologice încercând remedierea problemelor apărute. Acest amestec al autorității imperiale în chestiunile bisericești nu aveau menirea de a încurca bunul mers al Bisericii, căci în cele din urmă aceasta avea ultima decizie în problemele disputate. Principala problemă teologică a vremii lui Justinian era aceea a armonizării hristologiei Sinodului al III-lea Ecumenic, unde Sfântul Chiril avusese un loc aparte și cea a Sinodului al IV-lea Ecumenic, unde se hotărâse învățătura despre cele două naturi în persoana Mântuitorului Iisus Hristos.⁸⁷

Concentrând direcția teologică și religioasă a lui Justinian și analizând dacă aceasta a fost ori nu benefică, răspunsul ar fi fără dar și poate unul negativ. Susținătorii Calcedonului și împotrivorii acestuia, monofiziții nu s-au împăcat. În continuare au continuat să existe cu toate opreliștile impuse și nestorienii, manihei, susținători ai iudaismului dar și păgâni. Nu s-a putut realiza o fraternitate religioasă, iar zbuciumul lui Justinian poate fi considerat în oarecare măsură că nu a dat roade.⁸⁸

Nu toate vocile sunt pozitive la adresa Împăratului Justinian. Eduard Schwartz vorbind despre Justinian și despre politica sa bisericească spune că Sinodul al V-lea Ecumenic s-a diferențiat foarte mult de primele patru sinoade. Scopul fiecăruia a fost ca împăratul, cel care a convocat sinodul, să ajute la clarificarea controverselor disputate, controversă ce neliniștea Biserica la momentul respectiv. Justinian însă, a introdus cearta în Biserică întrucât el nu era protectorul Bisericii ca și înaintașii săi, ci el voia ori se credea a fi dascălul ei. Cum a avut de-a face cu diletanți supuși Justinian s-a subestimat fără măsură și nu și-a dat seama că a fost victima unor intriganți perfizi.

(Anatematismă II). Numele lui Origen este menționat numai o dată, în cea din urmă anatematismă, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 150.

⁸⁶ P. G. 86, I, col. 991.

⁸⁷ Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, pp. 188-191.

⁸⁸ A. A. Vasilev, *Istoria Imperiului Bizantin*, p. 184.

Se poate observa chiar și o degradare în privința împăratului (poate din cauza bătrâneții?) a puterilor spirituale, acest lucru nescuzându-l însă în fața istoriei. Valorile pe care Biserica și cultura le-au pierdut datorită lui sunt inestimabile. Pe de altă parte nici Biserica nu este fără de vină căci s-a lăsat în mila „regimentului de diletanți imperiali” (cel puțin în Est) aproape fără împotrivire, o opoziție mai puternică s-a observat însă în Apus.⁸⁹

Referitor la acuzația de cezaropapism datorată implicării acute în problematicile religioase, lucrurile trebuie văzute cu o oarecare deschidere și poate sub o altă interpretare. Bineînțeles că există voci ce susțin o subjugare a Bisericii de către puterea imperială și un amestec exagerat în treburile interne însă trebuie specificat că Justinian nu a emis legi pentru Biserică ci a oferit autoritate politică și a ridicat canoanele bisericești la statutul de legi ale întregului Imperiu. Din dorința unei bune colaborări Stat-Biserică, Justinian recurge la această așa zisă *implicare* în viața Bisericii pentru protecția și sprijinirea acțiunilor acesteia, astfel învățătura declarată dreaptă de Biserică dobânda calificativul de lege a întregului Stat. Biserica nu primea nimic din partea Statului înafară de ceea ce deținea deja dinainte prin drept divin. Justinian devine promotor al colaborării fructuoase între Stat și Biserică iar orice opinie vis-a-vis de raportarea sa la relația Stat-Biserică poate ar fi privită prin prisma strădaniilor sale de remediere a problemelor religioase cu care se confrunta Imperiul.⁹⁰

Totuși nici o conducere nu a reușit rezolvarea atâtor probleme religioase ca și aceea a Împăratului Justinian. Nestorienii, monofiziții, arienii, păgânii, iudeii, samarinenii creau mari tulburări în popor și riscau chiar a scinda unitatea religioasă. Pentru aceea Justinian a reacționat de multe ori cu severitate față de ei. Documentele care fac referire la el pot fi divizate în două categorii: unele ce-l numesc *christianissimus* iar altele îl cataloghează drept un răspânditor de ură și iubitor de putere. „Puțini suverani sunt așa de greu de judecat. Istoria a epuizat toate formulele de admirație și de blam”⁹¹. Argumentele pozitive sunt însoțite de altele multe negative, astfel

---

⁸⁹ Eduard Schwartz, *Zur Kirchenpolitik Iustinians*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1940, pp. 71-72.

⁹⁰ Asterios Geronterios, *Justinian cel Mare, Sfânt și Împărat*, traducere din limba engleză de Ovidiu Ioan, Editura Sophia, București, 2004, în ediție digitală, pp. 39-40.

⁹¹ A. Gasquet, *De l'autorité imperiale*, p. 39, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 10.

încât stabilirea unei poziții obiective este îngreunată⁹², cert este că domnia lui Justinian a fost încununată de două obiective clare, cel imperial și cel creștin⁹³

C. II. VIZIUNI TEOLOGICE COMPARATIVE PRIVIND HRISTOLOGIA SECOLELOR V - VI

Viziunile Teologice Comparative ale hristologiei secolelor V-VI comprimă direcțiile principalilor emițători ai perioadei punctate expunând simetric părerile emise de aceștia în diferite teme analizate ori disputate ale vremii la care facem referire. Sunt analizate temele privind: Logosul Divin, Întruparea Logosului și Consecințele Unirii Ipostatice la Sfântul Chiril, la Sever al Antiohiei, la Împăratul Justinian, la Leonțiu de Bizanț și la călugării șciți.

---

⁹² Ch. Diehl, *Figures byzantines*, în *Revue de deux Mondes*, Janvier 1900, p. 118, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 10.

⁹³ *Idem*, *Byzance, Grandeur et décadence*, Paris 1930, p. 6, apud Vasile Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziile*, p. 10.

CONCLUZII FINALE

La finalul unei asidue munci de cercetare finalizate cu așternerea pe foaie a unor fapte, evenimente și întâmplări se cuvine a încheia printr-o serie de expuneri a unor idei venite neaparat a completa cele mai sus prezentate ci mai degrabă a trasa câteva observații legate de tema analizată.

Urmărirea firului roșu al subiectului tratat, documentarea, compararea și studierea informațiilor ce fac referire la personajul urmărit și la faptele sale au determinat ca la sfârșitul fiecărei părți dar mai ales la finalul tezei prezente să emit câteva linii principale pe care le-am desprins pe durata documentării, analizării și întocmirii lucrării.

Subiectul, extrem de complex și de delicat a fost divizat în trei părți, care în funcție de informațiile prezentate au fost împărțite în 9 capitole, fiecare aducând elemente importante astfel încât la final să constituie un tot unitar. Contribuția tuturor părților alcătuitoare la întocmirea lucrării *Justinian cel Mare. Aportul său pentru apărarea dreptei credințe* este esențială întrucât fiecare tratează un aspect al întregului și doar împreună dau sens acestui întreg, care privit doar secționar nu poate crea o imagine de ansamblu. Așadar contribuția fiecărei părți este definitorie pentru a putea viziona și percepe firul evenimentelor și mai ales consecințele lor.

Conducerea lui Justinian se remarcă prin câteva aspecte deosebite. Modificarea legislației civile și realizarea *Corpus Juris Civilis* însemna o premieră a vremii la care facem referire. Cu ajutorul unor juriști iscusiți împăratul elaborează, în urma unei munci titanice, un proiect ce avea să-l consacre și să-l facă să dăinuie peste timp. Modelul dreptului său avea să devină fundament și pentru alții, motiv pentru care legile sale dar mai ales modul de a le gândi, sistematiza și alcătuii fac din Justinian un pionier al Dreptului Științific.

Marile lupte purtate, dar mai ales proiectele de construcție și reconstrucție a clădirilor necesitau sume imense de bani ce se obțineau în urma unei politici bine organizate și de multe ori și cu multe abuzuri. Impozitarea excesivă a populației, măsurile adoptate împotriva marilor posesori de pământuri dar și reformele administrative aveau să colecteze sumele necesare aparatului administrativ. Dacă mai este un alt aspect pentru care Justinian a dăinuit peste timp, acela ar fi al ctitoririi marilor clădiri imperiale, ziduri de apărare, biserici dar mai ales capodopera creației sale Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol la finalizarea căreia a exclamat „Te-am învins, o Solomoane!”.

Este cert faptul că Justinian a fost mare și pentru faptul că a avut în jurul său oameni de calibru impresionant, juriștii Tribonian, Teofil și Dorotei, arhitecții Artemius din Tralles și Isidor din Millet dar și marii generali Belizarie, Tzitta, Germanus și Narses.

Justinian mai rămâne în istorie și prin marile sale campanii războinice, scopul său fiind crearea unui imperiu stabil, puternic și sigur. Pentru aceasta a purtat lupte atât de cucerire dar și de apărare în fața celor ce reprezentau pericole la adresa imperiului. Dorința de expansiune și de lărgire a granițelor teritoriale l-au dus pe bazileu în lupte crâncene împotriva vandalilor, ostrogoților și vizigoților, însă și-a apărat și teritoriile în fața perșilor, slavilor dar și a altor invadatori ce năzuiau la bogăția bizantinilor. Toate aceste acțiuni implicau mari resurse de oameni dar și financiare, motiv pentru care vistieriile imperiale erau adesea secătuite de nevoile armate.

Este important de marcat că cercetările istorice arată că Justinian a avut legături și cu teritoriile românești, interesul imperial fiind prezent nu de puține ori și la frontiera dunăreană.

În decursul timpului au apărut în sânul Bisericii diferite probleme legate de învățătura sa, de mărturisirea sa, de crezul său și de organizarea sa. Pentru a putea soluționa aceste probleme conducătorii bisericești au emis diferite rezoluții, însă atunci când aceste problematice degenerau se convoca un sinod în cadrul căreia problema era dezbătută și analizată de către sinodali prezenți. De multe ori însă până a se ajunge la convocarea unui sinod care să-și dea girul asupra vreunei probleme apărute spiritele se încingeau iar conflicte izbucneau riscând chiar să ducă la scindarea Bisericii. Astfel de probleme au fost și cele legate de diferite aspecte hristologice din secolele V-VI. Neacceptarea unanimă a hotărârilor Sinoadelor Ecumenice avea să ducă la rupturi și la fisuri în sânul Bisericii.

Sinodul al III-lea Ecumenic din 431 prezidat de Sfântul Chiril al Alexandriei condamnă învățătura lui Nestorie și afirmă că Fecioara Maria este Născătoare de Dumnezeu. Teologia Sfântului Chiril al Alexandriei trebuie a fi privită în raport cu vremurile în care acesta a trăit dar mai ales cu persoana care l-a determinat a emite diferite învățături, și anume adversarul său Nestorie. Se remarcă mai ales prin strădania de a identifica mijloacele lingvistice cele mai potrivite astfel încât să poată vorbi despre unitatea și distincția în Dumnezeu. Învățătura sa cu privire la doctrina euharistică, la mariologie și la aspectele hristologice: introducerea expresiei „două firi” în hristologia alexandrină; accentuarea tainei unirii celor două elemente;

sistematizarea teoriei comunicării idiomelor; modalitatea de privire a progresului firii umane a lui Hristos fac din Sfântul Chiril cel mai mare teolog al timpului său.

În ceea ce îl privește pe Sever al Antiohiei, acesta a fost cel mai mare monofizit al vremii sale, reprezentantul cel mai de seamă al opoziției față de Sinodul de la Calcedon din 451. Prin el monofizitismul capătă o nouă formă, astfel că nu mai reprezenta o simplă împotrivire a învățăturii calcedoniene ci era o doctrină bine încheagată ce putea ușor rivaliza teologiei Bisericii. Modul său de prezentare nu aducea ceva nou în raport cu Calcedonul, Sever reluând doar hristologia chirileană cu un diofizism de fond și un monofizism de limbaj. Sever urmează învățăturile Sfântului Chiril, ținând la terminologia alexandrină și înțelegându-o uneori în mod aparte și distinct fapt ce-l duce la îndepărtarea de adevărul ortodox. El respinge Sinodul de la Calcedon (cu toate că acesta are la bază gândirea chirileană) tocmai pentru că nu folosește terminologia Sfântului Chiril. Sever al Antiohiei nu a dorit ori nu a putut înțelege faptul că Sinodul de la Calcedon, cu toate că utilizează o altă terminologie transmite aceeași învățătură ca și a Sfântului Chiril. Nucleul erorilor hristologice ale lui Sever, ca de altfel al tuturor monofiziților este identificarea conceptului de φύσις cu ὑπόστασις. Din acest motiv și Sever cu toate că acceptă dualitatea naturilor înainte de unire precum și în timpul unirii lor, refuză să accepte și după unire pentru a nu ajunge la dualitatea ipostaselor.

Sever este pentru expresia „din două firi”, marcând astfel momentul unirii celor două firi. Formula Calcedonului accentua faptul că momentul continuă să existe neîncetat în Persoana lui Hristos, întrucât firile nu s-au amestecat și nu s-au schimbat. Sever avea impresia că Sinodul de la Calcedon reînvia nestorianismul și nu accepta că acolo se hotărâse existența celor două firi unite ipostatic, real sau fizic, într-o singură persoană.

Leontiū de Bizanț, cel mai mare teolog din timpul Împăratului Justinian cel Mare emite o nouă clarificare a problemelor hristologice, părerea sa fiind că Sinodul de la Calcedon era drumul de mijloc între cele două învățături adverse, nestorianismul și eutihismul.

Activitatea lui avea de-a face cu acțiunea călugărilor șciți și viza armonizarea gândirii chirilene cu hotărârile calcedoniene, Leontiū fiind primul scriitor ce dă și o lămurire filosofică problemelor teologice existente. Până la el, Sfinții Părinți au statornicit în adevărul revelat al Sfintei Scripturi și al Sfintei Tradiții, conform căreia Iisus Hristos este o singură persoană în două firi. Această afirmație nu era însă bine statornicită și explicată fapt ce a condus la apariția ereziilor și a diferitelor conflicte pe marginea subiectului. Analizând în profunzime termenul de

ipostas, Leonțiu de Bizanț arată că Iisus Hristos, ipostasul unic, putea să asume o natură umană individuală, concretă, fără însă ca aceasta să fie o persoană.

Contribuția leontiniană la descifrarea ideii de persoană este aceea că utilizându-se de categoriile aristotelice de substanță, gen, aspecte, individ, accident, a dat o expresivitate aparte cu fundamente teologice raționale ideii de persoană și natură, noțiuni care înainte de el nu aveau o claritate. Exact neclaritatea și nestabilitatea termenilor de persoană și natură de până la el au condus la apariția atâtor erezii. El este primul ce emite noțiunea de „enipostază” în încercarea de a lămuri problematicile hristologice. Acest lucru însemna că firea omenească a fost enipostaziată în ipostasul preexistent al Cuvântului, așadar în Domnul Hristos firea omenească a primit existența concretă, nu însă ca într-un centru propriu, ci într-un centru preexistent, în unitatea ipostasului dumnezeiesc al Logosului.

Monahii știți au un rol important în cadrul diputelor hristologice din secolul al VI-lea, majoritatea controverselor apărând în mediul monahal. Aceștia propun formula teologică: „Unul din Sfânta Treime a suferit în trup”, urmărindu-se ca aceasta să obțină aprobarea Bisericii. După lungi analize și controverse exprimarea știță a triumfat susținându-se prin aceasta că Iisus Hristos întrupându-se pentru a noastră mântuire a suferit doar în trup, iar această suferință s-a răsfrânt și asupra persoanei Sale, datorită comunicării idiomelor. Călugării știți au influențat viziunea Împăratului Justinian în ceea ce privește apropierea de monofiziți, prin teologia Sfântului Chiril al Alexandriei și păstrarea deciziilor Sinodului de la Calcedon. Acest lucru reprezintă un mare aport al acestor monahi proveniți din îndepărtata Dobroge, ce au reușit să-și aducă contribuția pentru pacea și unitatea bisericească.

Împăratul Justinian cel Mare a avut un aport impresionant și în teologia vremii sale, el conștientizând că doar o Biserică aflată în pace poate crea un ambient favorabil populației și imperiului.

Dorința Împăratului Justinian a fost cu siguranță una de păstrarea și menținere vie a credinței strămoșești, pentru aceasta a făcut tot ceea ce i-a stat în putință pentru apărarea ei, de la implicarea în dialog cu cei ce tulburau, și anume monofiziții, la emiterea de legi și edicte pentru bunul mers al Bisericii și până la convocarea Sinodului al V-lea Ecumenic.

Împăratul Justinian încearcă să le dovedească monofiziților că își susțin în mod eronat învățătura pe scrierile Sfântului Chiril, lucru ce nu era ușor tocmai datorită limbajului, nu întotdeauna clar al acestuia. Încearcă să demonstreze că părintele alexandrin a susținut

întotdeauna dualitatea naturilor și unitatea ipostazei, contrar lui Nestorie ce pornind de la dualitatea naturilor a ajuns la două ipostase, respectiv doi Fii. Prin demersurile sale, împăratul se străduiește să creeze o imagine chirilo-calcedoniană ortodoxiei.

Un aport deosebit teologiei Justinian îl aduce și prin scrierile sale, toate acestea venind nu neaparat a constitui o mărturie personală ci mai degrabă a sluji voinței de a împlini restaurarea imperiului. Scrierile teologice dar și legislația bisericească vin a completa demersurile imperiale de a crea o unitate bisericească. Pentru a putea supune dezbaterilor sinodale problemele ce creau tulburare, împăratul convoacă chiar și marele Sinod Ecumenic din 553, întrunire ce avea să analizeze chestiunile ce provocau neliniște și să emită rezoluții pentru remedierea lor.

Încercările înfăptuite de Justinian nu au avut efectul așteptat. Din secolul al VI-lea Bisericile monofizite s-au desprins de Biserica Ortodoxă și au format Biserici naționale monofizite independente. În această ipostază ele s-au dezvoltat libere de influența și tradiția Ortodoxiei dar n-au putut exista în depărtare completă de ea.

Teologia promovată de Justinian, mai mult ori mai puțin susținut de teologi ai curții, nu era una nouă ci era una ce încerca să aducă un licăr de lumină asupra situației tensionate ce plana asupra întregii Biserici. Prin contribuția sa împăratul își aduce obolul la teologia vremii și la consolidarea și menținerea vie a adevăratei credințe.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

1. *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.
2. *Noul Testament cu Psalmii*, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod, sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
3. *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, colecție editată între anii 1914-1940, de Eduard Schwartz, include actele Sinoadelor III, IV și V Ecumenice, căci de la primele două Sinoade Ecumenice nu s-au păstrat acte. Este compusă din 4 tomuri, divizate în mai multe volume și părți. Colecția a fost continuată, începând din anul 1971, de Johannes Straub, care a publicat actele Sinodului al VI-lea Ecumenic, la Editura Walter de Gruyter din Berlin, abreviere folosită în lucrare „A. C. O.”
4. Callisti, Nicolae, *Istoria bisericească*, Migne, P. G. 67.
5. Chiril al Alexandriei, Sfântul, „Glafire la cărțile lui Moise”, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, Vol. 39, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, abreviere folosită în lucrare „*Glafire la cărțile lui Moise*”.
6. *Idem*, „Despre Sfânta Treime”, traducere, introducere și note, de Dumitru Stăniloae, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, Vol. 40, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
7. Evagrie, *Istoria bisericească*, Migne, P. G. 86.
8. *Iustiniani Institutiones, Instituțiile lui Justinian*, text latin și traducere în limba română, cu note și studiu introductiv de Vladimir Hanga, Editura Lumina Lex, București, 2002, abreviere folosită în lucrare „*Iustiniani Institutiones*”.
9. *Izvoare privind istoria României - Fontes Historiae Dacoromanae*, De la anul 300 la anul 1000, Vol. II, Publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, abreviere folosită în lucrare „*Fontes Historiae Dacoromanae*”.

10. Justinian, Împăratul, *Tratatul prea piosului Împărat Justinian, trimis prea sfințitului și prea fericitului arhiepiscop al fericitului oraș și patriarh Mina, contra lui Origen cel nelegiuit și a nepioaselor lui învățături*, în Teodor M. Popescu, „Tratatul Împăratului Justinian contra lui Origen”, în *Studii Teologice*, Nr. 4, București, 1933.
11. Justinian, Împăratul, *Scrisoarea Împăratului Justinian către Sfântul Sinod, cu privire la Origen și la partizanii lui*, în Teodor M. Popescu, „Tratatul Împăratului Justinian contra lui Origen”, în *Studii Teologice*, Nr. 4, București, 1933, abreviere folosită în lucrare „*Scrisoarea Împăratului Justinian...*”.
12. Leonțiu de Bizanț, *Contra Nestorienilor și Eutihienilor II*, Migne, P. G. 86, I.
13. *Patrologia Cursus Completus*, editor Jacques - Paul Migne, cea mai completă colecție de autori creștini, în două serii. Prima, *Seria Graecae*, (P. G.) publicată între anii 1857-1866, include 161 de volume, dintre care volumele 16 și 87 sunt formate din câte trei părți, iar volumul 86 din două, deci în total 166 de volume care reproduc operele autorilor creștini de limbă greacă de la Părinții Apostolici până la autorii bizantini din secolul al XV-lea, majoritatea reproducând textul grec original, cu o traducere în limba latină. A doua serie, *Series Latina* (P. L.), publicată de același editor, între anii 1844-1864, este compusă din 221 de volume, cu operele scriitorilor creștini latini de la Tertulian (155-240) până la Papa Inocențiu al II-lea (1160-1216), ultimele trei volume cuprinzând indicele întregii colecții, abreviere folosită în lucrare „Migne”; „P. G.”; „P. L.”.
14. Procopius din Cezareea, *Istoria Secretă*, Ediție critică, traducere și introducere de M. Mihăescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Secretă*”.
15. *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, având în total 53 de volume, din care vol. 1-31, conținând actele sinoadelor desfășurate între anii 33-1439, au fost editate de Giovanni Domenico Mansi și publicate la Florența și Veneția între anii 1759-1798; vol. 32-34 constituie reproduceri din colecția anterioară a Abatului Philippe Labbé și include actele sinoadelor dintre anii 1440-1727; Vol. 36-53 constituie colecția completată de J. B. Martin și L. Petit, publicată la Paris între anii 1901-1927, care include actele sinoadelor de la 1727 până la anul 1870, respectiv până la Conciliul I Vatican, abreviere folosită în lucrare „Mansi”.
16. Socrate, *Istoria bisericească*, Migne, P. G. 67.

II. DICȚIONARE

1. DEX, Dicționar Explicativ al Limbii Române, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, abreviere folosită în lucrare „DEX”.
2. Rus, Remus, *Dicționar Enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003.

III. CĂRȚI

1. Apostolache, Ioniță, *Teologi daco-romani de seamă în cetatea eternă: lucrare mărturisitoare a Sfinților Ioan Casian, Dionisie Exiguul și Ioan Maxențiu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2018, abreviere folosită în lucrare „*Teologi daco-romani de seamă...*”.
2. Barnea, Ion, Iliescu, Octavian, Nicolescu, Corina, *Cultura bizantină în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, București, 1971, abreviere folosită în lucrare „*Cultura bizantină în România*”.
3. Băbuș, Emanoil, *Bizanțul istorie și spiritualitate*, Editura Sofia, București, 2010, abreviere folosită în lucrare „*Bizanțul istorie și spiritualitate*”.
4. Bănescu, Nicolae, *Chipuri din istoria Bizanțului*, Antologie, prefață și note de Gheorghe Cronț, Editura Albatros, București, 1971.
5. Boroianu, Dimitrie G., *Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, Ediție îngrijită și actualizată științific de Daniel Benga, Editura Fundației Anastasia, București, 2007, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*”.
6. Bréhier, Louis, *Civilizația bizantină*, Editura Științifică, București, 1994.
7. Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Editura Albatros, București, 1981.
8. Browning, Robert, *Justinian and Theodora*, London, 1987.
9. Campenhausen, Hans Von, *Părinți Greci ai Bisericii*, Traducere din germană de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Humanitas, București, 2005, abreviere folosită în lucrare „*Părinți Greci ai Bisericii*”.
10. Catană, Ciprian, *Biserică și Stat în Epoca Justiniană*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2018, abreviere folosită în lucrare „*Biserică și Stat în epoca Justiniană*”.
11. Cireșeanu, Badea, *Tezaurul liturgic*, Vol. II, București, 1910.

12. Chifăr, Nicolae, *Istoria Creștinismului I*, Editura Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2007, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Creștinismului I*”.
13. *Idem*, *Istoria Creștinismului II*, Editura Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2008.
14. Chițescu, N., Todoran, I. și Petreună, I., *Teologia Dogmatică și Simbolică, Manual pentru Institutele Teologice*, Vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1958.
15. Coman, Ioan G., *Probleme de filosofie și literatură patristică*, București, 1944, abreviere folosită în lucrare „*Probleme de filosofie și literatură patristică*”.
16. *Idem*, *Patrologie - Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1956.
17. *Idem*, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, abreviere folosită în lucrare „*Scriitori bisericești din epoca străromână*”.
18. Corneanu, Nicolae, Mitropolitul Banatului, *Patristica Mirabilia, Pagini din literatura primelor veacuri*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1987, abreviere folosită în lucrare „*Patristica Mirabilia...*”.
19. Daskov, S. B., *Dicționar de împărați bizantini*, trad. de Viorica Onofrei și Dorin Onofrei, Editura Enciclopedică, București, 1999, abreviere folosită în lucrare „*Dicționar de împărați bizantini*”.
20. Diaconescu, Mihail, *Istoria Literaturii Dacoromane*, Editura Alcor Edimpex, București, 1999, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Literaturii Dacoromane*”.
21. Diehl, Charles, *Figuri bizantine*, Vol. I, traducere de Ileana Zara, Editura pentru Literatură, București, 1969, abreviere folosită în lucrare „*Figuri bizantine*”.
22. Dimancea, Chiriac, *Istoria Nestorianismului cu Sinodul al treilea Ecumenic (431 d. Chr.)*, Institutul de Arte Grafice «Artistica» P. Mitu, Pitești, 1927, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Nestorianismului...*”.
23. Dragomir, Silviu, *Vlahii și morlacii*, Cluj, 1924.
24. *Idem*, *Vlahii din Nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959.
25. Drăgoi, Eugen, *Istoria Bisericească Universală*, Editura Historica, București, 2001, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bisericească Universală*”.
26. *Idem*, *Istoria Creștinismului în date*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2004.

27. Dumitru, Anton, *Istoria Logicii*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București 1975, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Logicii*”.
28. Evans, James Allan, *The Age of Justinian - The Circumstances of Imperial Power*, First published by Routledge, London, 1996.
29. *Idem*, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Green Wood Press, London, 2005.
30. Galaction, Gala, *În grădinile Sf. Antonie*, Editura Vremea, București, 1942.
31. Garland, Lynda, *Byzantine Empresses Women and Power in Byzantium ad 527-1204*, Publicat de Routledge, London, 1999.
32. Georgescu, Maria, *Istoria Bizanțului*, Ediția a III-a revizuită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bizanțului*”.
33. Geronterios, Asterios, *Justinian cel Mare, Sfânt și Împărat*, traducere din limba engleză de Ovidiu Ioan, Editura Sophia, București, 2004, în ediție digitală, abreviere folosită în lucrare „*Justinian cel Mare, Sfânt și Împărat*”.
34. Goff, Le Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, cu o prezentare de M. Beza, Traducere și note de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1970, abreviere folosită în lucrare „*Civilizația Occidentului medieval*”.
35. Gregory, E. Timothy, *O Istorie a Bizanțului*, traducere de Cornelia Dumitru, Editura Polirom, Iași, 2013, abreviere folosită în lucrare „*O Istorie a Bizanțului*”.
36. Grillmeier, Aloys, *Christ in Christian Tradition, Volume One, From the Apostolic Age to the Council of Chalcedon (451)*, Ediția a II-a revizuită, trad. de John Bowden, John Knox Press Atlanta, 1975, abreviere folosită în lucrare „*Christ in Christian Tradition...*”.
37. Hanga, Vladimir, *Mari Legiuitori ai Lumii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, abreviere folosită în lucrare „*Mari Legiuitori ai Lumii*”.
38. Harvey, Susan A., *Hugoye: Journal Of Syriac Studies, Theodora the „Believing Queen”*: *A study in Syriac Historiographical Tradition*, Vol. IV, Nr. 2, 2001 f.l., Brown University, abreviere folosită în lucrare „*Hugoye... Journal of Syrian Studies...*”.
39. Hertling, Ludwig S. J., *Istoria Bisericii*, Editura Ars Longa, Ediție îngrijită și traducere de Emil Dumea, Iași, 1998, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bisericii*”.

40. Holubeanu, Ionuț, *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV-VII*, Editura Basilica, București, 2018, abreviere folosită în lucrare „*Organizarea bisericească...*”.
41. Ionescu, Nae, *Istoria Logicii, al doilea curs*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București; Librăriile Românilor din Exil, Paris, 1989.
42. Iordăchescu, Cicerone, *Istoria vechii literaturi creștine (Epoca de la 461 la 636/750)*, Vol. III, Tipografia Alexandru Țerek, Iași, 1940, abreviere folosită în lucrare „*Istoria vechii literaturi creștine...*”.
43. Iorga, Nicolae, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vol. I, Vălenii de Munte, 1908.
44. *Idem*, *Istoria vieții bizantine*, Traducere de Maria Holban, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, abreviere folosită în lucrare „*Istoria vieții bizantine*”.
45. Lemerle, Paul, *Istoria Bizanțului*, Traducere de Nicolae Șerban-Tanașoca, Editura Teora, București, 1998, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bizanțului*”.
46. Litzica, Constantin, *Contribuții la topografia balcanică în Evul Mediu*, Iași, 1926.
47. Lupaș, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.
48. *Idem*, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Vol. III, Sibiu, 1941.
49. Mărghitan, Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, II, Editura Facla, Timișoara, 1980.
50. Meyendorff, John, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, Traducere din limba engleză de Nicolai Buga, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, abreviere folosită în lucrare „*Hristos în gândirea creștină răsăriteană*”.
51. Muntean, V. Vasile, *Contribuții la Istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990.
52. *Idem*, *Bizantinologie*, Vol. I, Editura Învierea, Timișoara, 1999, abreviere folosită în lucrare „*Bizantinologie*”.
53. Norwich, John Julius, *Byzantium The Early Centuries*, First published by Viking, Published in Penguin Books, London, 1988, abreviere folosită în lucrare „*Byzantium The Early Centuries*”.
54. Oprescu, G., *Manual de istoria artei*, Editura Universul, Vol. I, București, 1943, abreviere folosită în lucrare „*Manual de istoria artei*”.

55. Popa, Irineu Ioan, Mitropolitul Olteniei, *Iisus Hristos este Același ieri și azi, și în veac*, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2010, abreviere folosită în lucrare „*Iisus Hristos este Același...*”.
56. Popescu, Nicolae M., *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942.
57. Popescu, Teodor, Bodogae, Teodor, Stănescu, Gheorghe, *Istoria Bisericească Universală, Manual pentru Institutele Teologice*, Vol. I (1-1054), Ediția a II-a Revăzută și completată, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1975, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bisericească Universală*”.
58. Popovici, Euseviu, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, Traducere de Atanasie Mironescu, fost Mitropolit Primat, cartea I-a, vol. II, Ediția a II-a, Mănăstirea Cernica, 1926, abreviere folosită în lucrare „*Istoria bisericească universală și statistica bisericească*”.
59. Radu, Dumitru, *Caracterul Ecleziologic al Sfintelor Taine și Problema Intercomuniunii*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1978, abreviere folosită în lucrare „*Caracterul Ecleziologic al Sfintelor Taine...*”.
60. Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria Românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*”.
61. Rămureanu, Ioan, Șesan, Milan, Bodogae, Teodor, *Istoria Bisericească Universală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
62. Rămureanu, Ioan, *Istoria Bisericească Universală, Manual pentru Seminariile teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Bisericească Universală*”.
63. Reli, Simeon, *Istoria Vieții bisericești a Românilor*, Cernăuți, 1942.
64. Russu, Ioan I., *Elementele Traco-Getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III-VII)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, abreviere folosită în lucrare „*Elementele Traco-Getice în Imperiul Roman și în Byzantium...*”.
65. Schwartz, Eduard, *Zur Kirchenpolitik Iustinians*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 1940.
66. Seviciu, Timotei, *Doctrina Hristologică a Sf. Chiril al Alexandriei*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973, abreviere folosită în lucrare „*Doctrina Hristologică a Sf. Chiril al Alexandriei*”.

67. Sibiescu, Vasile, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, București, 1938, abreviere folosită în lucrare „*Împăratul Iustinian I și ereziile*”.
68. Stăniloae, Dumitru, *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, abreviere folosită în lucrare „*Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*”.
69. *Idem*, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010, abreviere folosită în lucrare „*Teologia Dogmatică Ortodoxă II*”.
70. Telea, Marius, *Bizanțul și Spațiul Proto-Românesc*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, abreviere folosită în lucrare „*Bizanțul și Spațiul Proto-Românesc*”.
71. Teodor, Dan Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI E. N.*, Editura Junimea, Iași, 1978.
72. *Idem*, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI E. N.*, Editura Junimea, Iași, 1981, abreviere folosită în lucrare „*Romanitatea carpato-dunăreană...*”.
73. Treadgold, Warren, *O scurtă istorie a Bizanțului*, Traducere de Mirelia Acsente, Editura Artemis, București, 2003, abreviere folosită în lucrare „*O scurtă istorie a Bizanțului*”.
74. Turcescu, Lucian, „Hristologia Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Studii Teologice*, Nr. 4-6, București, 1994, pp. 49-70, abreviere folosită în lucrare „*Hristologia Sfântului Chiril al Alexandriei*”.
75. Vasiliev, A. A., *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Editura Polirom, Iași, 2010, abreviere folosită în lucrare „*Istoria Imperiului Bizantin*”.
76. Vlad, Sofron, *Prologul Evangheliei a patra - studiu critic exegetic*, Cluj, 1937.
77. Voicu, Constantin, *Patrologie*, Vol. II, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, abreviere folosită în lucrare „*Patrologie II*”.
78. *Idem*, *Patrologie*, Vol. III, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, abreviere folosită în lucrare „*Patrologie III*”.
79. Vornicescu, Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. IV-XVI*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, abreviere folosită în lucrare „*Primele scrieri patristice în literatura noastră...*”.
80. Vulcan, Petru, *Constantinopolul Semi-Lunei*, București, f.a.

81. Xenopol, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Vol. II, Ediția a III-a, Editura Cartea Românească, București, f.a.

IV. STUDII ȘI ARTICOLE

1. Alexandrescu, Adrian, „Arta monumentală bizantină în timpul Împăratului Iustinian I”, în *Studii Teologice*, Nr. 3, București, 1990, pp. 85-100, abreviere folosită în lucrare „*Arta monumentală bizantină...*”.

2. Băbuș, Emanoil, „Justiniana Prima în lumina noilor cercetări”, în *Studii Teologice*, Nr. 1, București, 1987, pp. 84-92, abreviere folosită în lucrare „*Justiniana Prima în lumina noilor cercetări*”.

3. *Idem*, „Împărați bizantini și atitudinea lor față de manifestările eretice ale unor popoare migratoare”, în *Ortodoxia*, Nr. 1-2, București, 2003, pp. 188-198, abreviere folosită în lucrare „*Împărați bizantini și atitudinea lor...*”.

4. Băjău, Constantin, „Învățătura Sfântului Chiril al Alexandriei despre Sfântul Duh, în consens general cu Sfânta Tradiție și Sfinții Părinți”, în *Revista Teologică*, Nr. 1, Sibiu, 2005, pp. 85-97.

5. Bănescu, Nicolae, „Împăratul Iustinian I (527-565)”, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 1-2, Craiova, 1962, pp. 13-22, abreviere folosită în lucrare „*Împăratul Iustinian I (527-565)*”.

6. Bodogae, Teodor, Recenzie la „*Leonțiu de Bizanț. Viața și Scrierile*” (privire critică), teză de doctorat Ilie Frăcea, Atena, 1984, pag. X+310, în limba greacă, în *Mitropolia Ardealului*, Nr. 7-8, Sibiu, 1985, pp. 517-518, abreviere folosită în lucrare „*Recenzie la Leonțiu de Bizanț. Viața și Scrierile*”.

7. Bucșe, Valentin, „Sfântul Chiril al Alexandriei în imnologia slujbei sale de prăznuire”, în *Revista Teologică*, Nr. 4, Sibiu, 2001, pp. 63-70, abreviere folosită în lucrare „*Sfântul Chiril al Alexandriei în imnologia...*”.

8. Caraza, Ion, „Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț”, în *Studii Teologice*, Nr. 5-6, București, 1967, pp. 321-331, abreviere folosită în lucrare „*Doctrina Hristologică a lui Leonțiu de Bizanț*”.

9. *Idem*, „Doctrina Euharistică a Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Studii Teologice*, Nr. 7-8, București, 1968, pp. 528-542, abreviere folosită în lucrare „*Doctrina Euharistică a Sfântului Chiril al Alexandriei*”.

10. Căciulă, Olimp, „Anatematismele Sf. Chiril al Alexandriei”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 3-4, București, 1937, pp. 129-155, abreviere folosită în lucrare „*Anatematismele Sf. Chiril al Alexandriei*”.
11. Chifăr, Nicolae, „Tulburări produse de nestorianism și de monofizitism. Formarea Bisericilor Vechi Orientale”, în *Istoria Bisericească Universală*, Vol. I, Coordonator Viorel Ioniță, Editura Basilica, București, 2019, pp. 453-464, abreviere folosită în lucrare „*Tulburări produse de nestorianism și de monofizitism...*”.
12. *Idem*, „Controverse origeniste. Sinodul al V-lea Ecumenic” în *Istoria Bisericească Universală*, Vol. I, Coordonator Viorel Ioniță, Editura Basilica, București, 2019, pp. 464-481, abreviere folosită în lucrare „*Controverse origeniste. Sinodul al V-lea Ecumenic*”.
13. Chițescu, Nicolae, „Formula O singură Fire întrupată a Logosului Lui Dumnezeu”, în *Ortodoxia*, Nr. 3, București, 1965, pp. 295-307, abreviere folosită în lucrare „*Formula O singură Fire întrupată...*”.
14. Cojoc Marin, „Împărați și înalți demnitari bizantini pe teritoriul patriei noastre (sec. IV-XII d. Hr.)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 7-10, București, 1990, pp. 180-195.
15. Coman, Ioan, „Problemele dogmatice ale Sinodului V Ecumenic (5 mai - 2 iunie 553)”, în *Studii Teologice*, Nr. 5-6, București, 1953, pp. 312-347, abreviere folosită în lucrare „*Problemele dogmatice ale Sinodului V Ecumenic...*”.
16. *Idem*, „Sinoadele Ecumenice și importanța lor pentru viața Bisericii”, în *Ortodoxia*, Nr. 3, București, 1962, pp. 291-325.
17. *Idem*, „Momente și Aspecte ale Hristologiei Precalcedoniene și Calcedoniene”, în *Ortodoxia*, Nr. 1, București, 1965, pp. 44-82, abreviere folosită în lucrare „*Momente și Aspecte ale Hristologiei...*”.
18. *Idem*, „Definiția Doctrinară a Sinodului de la Calcedon și receptarea ei în Biserica Ortodoxă Orientală”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1969, pp. 491-506, abreviere folosită în lucrare „*Definiția doctrinară a Sinodului de la Calcedon...*”.
19. *Idem*, „Hristologia Post Calcedoniană: Sever de Antiohia și Leonțiu de Bizanț”, în volumul *Și Cuvântul trup S-a făcut, Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, pp. 209-218, abreviere folosită în lucrare „*Hristologia Post Calcedoniană...*”.

20. *Idem*, „Scriitori teologi în Schythia Minor”, în Volumul *De la Dunăre la Mare - Mărturii Istorice și monumente de Artă Creștină*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, f.a., pp. 63-83.
21. Cotoșman, Gheorghe, „Biserica românească din Banat înainte de venirea ungarilor în Europa”, în *Altarul Banatului*, Nr. 9-10, Caransebeș, 1946, pp. 225-230.
22. *Idem*, „Banatul și Biserica românească bănățeană în epoca descălecatului unguresc”, în *Altarul Banatului*, Nr. 11-12, Caransebeș, 1946, pp. 290-294 și Nr. 1-3, 1947, pp. 60-63.
23. Cristescu, Vasile, „Sfântul Chiril al Alexandriei, despre dreapta credință către împărat”, în *Revista Teologie și Viață*, Nr. 7-12, Iași, 2004, pp. 215-227, abreviere folosită în lucrare „Sfântul Chiril al Alexandriei, despre dreapta credință către împărat”.
24. Dănilă, Nicolae, „Izvoare Literare, Epigrafice, Arheologice și Numismatice privind prezența bizantină în Banat în secolele IV-VI”, în *Mitropolia Banatului*, Nr. 3-4, Timișoara, 1984, pp.150-161.
25. Farahat, Kamal, „Hristologia lui Sever de Antiohia și Hristologia Sinodului de la Calcedon”, în *Glasul Bisericii*, Nr. 5, București, 1987, pp. 41-56.
26. Ferent, Iosif - Aurel, „Îndumnezeirea omului prin energiile divine necreate, în gândirea Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Orizonturi Teologice*, Nr. 3-4, Oradea, 2004, pp. 53-58.
27. Filimon, Mihail, „Critica monofizismului Patriarhului Sever al Antiohiei în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Revista Teologică*, Nr. 2, Sibiu, 1995, pp. 56-68, abreviere folosită în lucrare „Critica monofizismului Patriarhului Sever al Antiohiei...”.
28. Fotino, George, „Justinian în lumina vechii culturi juridice românești”, extras din analele Facultății de Drept din București anul II (1940), Nr. 2-4, pp. 5-10, abreviere folosită în lucrare „Justinian în lumina vechii culturi juridice românești”.
29. Iacob, Lazăr, „Împăratul Justinian I ca legislator bisericesc”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 10-12, București, 1947, pp. 213- 238, abreviere folosită în lucrare „Împăratul Justinian I ca legislator bisericesc”.
30. Ielciu, Ioan Mircea, „Hristologia lui Sever al Antiohiei și importanța ei în contextul dialogului cu necalcedonienii”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1988, pp. 74-99, abreviere folosită în lucrare „Hristologia lui Sever al Antiohiei și importanța ei în contextul...”.

31. Ioniță, Viorel, „Hristologia Sfântului Chiril al Alexandriei în Perspectiva Dialogului cu Bisericile Necalcedoniene”, în *Ortodoxia*, Nr. 2, București, 1971, pp. 194-209, abreviere folosită în lucrare „*Hristologia Sfântului Chiril al Alexandriei în Perspectiva Dialogului...*”.
32. Muntean, Vasile, „Cultură în epoca iustiniană”, în *Altarul Banatului*, nr. 7-9, Timișoara, 1996, pp. 25-27, abreviere folosită în lucrare „*Cultură în epoca iustiniană*”.
33. *Idem*, „Cine a fost, de fapt, Leonțiu de Bizanț?!””, în *Altarul Banatului*, Nr. 10-12, Timișoara, 2004, pp. 87-89.
34. *Idem*, „Justiniana Prima, prin prisma noilor interpretări”, în *1993-2018 Un sfert de veac de Învățămint Teologic Ortodox Superior la Timișoara, Părintele Conf. Dr. Nicolae Morar - Patru Decenii de Activitate și 65 de ani de viață -*, Coordonatori Adrian Covan și Marius Florescu, Editura Astra Museum și Partoș, Timișoara, 2018, pp. 110-118.
35. Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Editura Libra, București, 2000.
36. Pâslaru, Matei, „Sfântul Chiril, Patriarhul Alexandriei și Filosoafa Hypatia”, în *Mitropolia Banatului*, Nr. 7-9, Timișoara, 1970, pp. 485-504.
37. Popa, Irineu (Slătineanu), „Experiența realității euharistice ca trup al Fiului lui Dumnezeu înomenit după Sfântul Chiril al Alexandriei”, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 5-6, Craiova, 2001, pp. 12-24.
38. *Idem*, Mitropolitul Olteniei, *Contribuția hristologică a monahilor sciți după Sinodul de la Calcedon*, Cuvânt înainte la cercetarea Ioniță Apostolache, *Teologi daco-romani de seamă în cetatea eternă: lucrare mărturisitoare a Sfinților Ioan Casian, Dionisie Exiguul și Ioan Maxențiu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2018.
39. Popescu, Dumitru, „Sfințenia după Sfântul Chiril al Alexandriei”, în *Ortodoxia*, Nr. 2, București, 1961, pp. 230-241, abreviere folosită în lucrare „*Sfințenia după Sfântul Chiril al Alexandriei*”.
40. Popescu, Emilian, „Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI”, în *Studii Teologice*, Nr. 7-10, București, 1980, pp. 590-605.
41. *Idem*, *Epigrafiă greacă, izvor pentru istoria Bizanțului în secolele IV-VI*, în *Glasul Bisericii*, Nr. 1-2, București, 1984, pp. 59-81.

42. Popescu, Sergiu, „Convocarea și Desfășurarea Sinodului IV Ecumenic (Calcedon 451)”, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 1-4, Craiova, 2002, pp. 49-60, abreviere folosită în lucrare „*Convocarea și Desfășurarea Sinodului IV Ecumenic...*”.
43. Popescu, Teodor M., „Denaturarea istoriei lui Origen”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 5, pp. 246-254; Nr. 7, pp. 378-382; Nr. 10, pp. 580-586; Nr. 11, pp. 631-635; Nr. 12, pp. 710-718, București, 1926, abreviere folosită în lucrare „*Denaturarea istoriei lui Origen*”.
44. *Idem*, „Tratatul Împăratului Justinian contra lui Origen”, în *Studii Teologice*, Nr. 4, București, 1933, pp. 17-66, abreviere folosită în lucrare „*Tratatul Împăratului Justinian contra lui Origen*”.
45. *Idem*, „Sfântul Chiril și primatul”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2, București, 1933, pp. 26-30, abreviere folosită în lucrare „*Sfântul Chiril și primatul*”.
46. *Idem*, „Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic”, în *Ortodoxia*, Nr. 2-3, București, 1951, pp. 188-295, abreviere folosită în lucrare „*Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*”.
47. *Idem*, „Condiții istorice ale formării vechilor Biserici Orientale”, în *Ortodoxia*, Nr. 1, București, 1965, pp. 28-43, abreviere folosită în lucrare „*Condiții istorice ale formării vechilor Biserici Orientale*”.
48. Popoviciu, Nicolae I., „Începuturile Nestorianismului”, în *Revista Teologică*, Nr. 1-2, Sibiu, 1933, pp. 142-352.
49. Protopopescu, Vlad, „Călugări știți sau călugări bessii”, în *Revista Peuce*, Nr. 6, Tulcea, 1977, pp. 199-202.
50. Pulpea, I., „Episcopul Valentinian de Tomis”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 4-9, București, 1947, pp. 200-212, abreviere folosită în lucrare „*Episcopul Valentinian de Tomis*”.
51. *Idem*, „Posibilitatea întoarcerii Bisericilor Monofizite la Ortodoxie”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1951, pp. 586-636, abreviere folosită în lucrare „*Posibilitatea întoarcerii Bisericilor Monofizite la Ortodoxie*”.
52. Rămureanu, Ioan I., prezentarea cărții Chauleur Sylvestre, *Histoire des coptes d' Egypte*, Paris, La Combe Edition du vieux colombier, 1960, 212 p., în *Ortodoxia*, Nr. 1, București 1965, pp. 167-173.
53. *Idem*, „Evenimente istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon”, în *Studii Teologice*, Nr. 3-4, București, 1970, pp. 179-211, abreviere folosită în lucrare „*Evenimente istorice...*”.

54. Rezuș, Petru, „Poziția actuală a celor nemulțumiți de hotărârile Sinodului IV Ecumenic”, în *Ortodoxia*, Nr. 2-3, București, 1951, pp. 480-491.
55. *Idem*, „Sfânta Sofia, Biserica cea mare a Ortodoxiei”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1953, pp. 514-544, abreviere folosită în lucrare „*Sfânta Sofia...*”.
56. Russu, Ioan I., „*Originea Împăratului Iustinian*”, extras din volumul *Omagiul profesorului Ioan Lupaș*, Imprimeria Națională, București, 1941, pp. 777-784.
57. Sava, Marin, „Hristologia lui Sever de Antiohia și importanța ei pentru dialogul cu Bisericile Vechi-Orientale”, în *Glasul Bisericii*, Nr. 7-8, București, 1968, pp. 844-855, abreviere folosită în lucrare „*Hristologia lui Sever de Antiohia și importanța ei pentru dialogul...*”.
58. Sibiescu, Vasile, „Călugării Șciți”, în *Revista Teologică*, Nr. 5-6, Sibiu, 1936, pp. 182-205, abreviere folosită în lucrare „*Călugării Șciți*”.
59. Stan, Liviu, „Împăratul Justinian, Sinodul V Ecumenic și Papalitatea”, în *Studii Teologice*, Nr. 5-6, București, 1953, pp. 347-364, abreviere folosită în lucrare „*Împăratul Justinian, Sinodul V Ecumenic și Ecumenic și Papalitatea*”.
60. Stăniloae, Dumitru, „Definiția Dogmatică de la Calcedon”, în *Ortodoxia*, Nr. 2-3, București, 1951, pp. 295-441, abreviere folosită în lucrare „*Definiția Dogmatică de la Calcedon*”.
61. *Idem*, „Posibilitatea Reconcilierii Dogmatice între Biserica Ortodoxă și Vechile Biserici Orientale”, în *Ortodoxia*, Nr. 1, București, 1965, pp. 5-27, abreviere folosită în lucrare „*Posibilitatea Reconcilierii Dogmatice...*”.
62. *Idem*, Studiu Introductiv la „Scrieri ale „Călugărilor șciți” daco-români din secolul al VI-lea”, cu traducere de Nicolae Petrescu, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 3-4, pp. 199-254, Nr. 5-6, pp. 391-440, Craiova, 1985, abreviere folosită în lucrare „*Scrieri ale Călugărilor șciți...*”.
63. Seviciu, Timotei, „Valoarea hristologiei Sfântului Chiril în contextul teologiei actuale. Promovarea ecumenismului creștin”, în *Mitropolia Olteniei*, Nr. 5-6, București, 1973, pp. 477-481, abreviere folosită în lucrare „*Valoarea hristologiei Sfântului Chiril...*”.
64. *Idem*, „Puncte de contact între hristologia calcedoniană și necalcedoniană în perspectiva doctrinei Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Ortodoxia*, Nr. 4, București, 1989, pp. 7-19, abreviere folosită în lucrare „*Puncte de contact între hristologia calcedoniană și necalcedoniană...*”.

65. Șesan, Milan, „Iliricul între Roma și Bizanț”, în *Mitropolia Ardealului*, Nr. 3-4, Sibiu, 1960, pp. 202-224, abreviere folosită în lucrare „*Iliricul între Roma și Bizanț...*”.
66. Ștefan, G., „Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea”, în *Drobeta*, Turnu Severin, 1974, pp. 65-70.
67. Telea, Marius, „Logosul Divin - trup și suflet deplin în viziunea Sfântului Chiril al Alexandriei”, în *Orizonturi Teologice*, Nr. 3, Oradea, 2001, pp. 149-170.
68. Todoran, Isidor, „Poate fi considerat Origen eretic?”, în *Mitropolia Ardealului*, Nr. 7-8, Sibiu, 1959, pp. 540-547, abreviere folosită în lucrare „*Poate fi considerat Origen eretic?*”.
69. Țepelea, Marius, „Teologi mai însemnați ai Bisericii vechi-orientale”, în *Orizonturi Teologice*, Nr. 3, Oradea, 2000, pp. 173-188.
70. Uthemann, K.-H., „Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe”, în *Augustinianum Periodicum Semestre Institutii Patristici „Augustinianum”*, Annus XXXIX, Zasciculus I, Iunius 1999, pp. 5-83, abreviere folosită în lucrare „*Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe*”.
71. Valdman, Traian D., „Problema Sinodului Ecumenic în Sfintele Canoane”, în *Studii Teologice*, Nr. 7-8, București, 1973, pp. 546-559.